

GHENDTSCHÉ-TYDINGHEN

Tweemaandelijks Tijdschrift van de Heemkundige en
Historische Kring Gent vzw

49e jaargang - nr. 2

maart - april 2020

Afgiftekantoor: 9000 Gent 1
Erkenning: P 2A 6154
Afzender: Goudstraat 12 - 9000 Gent
Verschijnt niet in juli en augustus

GHENDTSCHIE TYDINGHEN

Tweemaandelijks tijdschrift van de Heemkundige en Historische Kring
Gent vzw

49e jaargang nr. 2

maart - april 2020

Inhoud

- **Luc Devriese** - *Meer dan één opvallende gedaanteverandering aan de voet van de Hoofdbrug: Burgstraat 2 (1641-1911)* 82
- **Arthur De Decker** - *Onbekend gebleven 'folly' in Zwijnaarde (Gent). Kunstgrot op het domein de Blekerij, huidige campus De Deyne* 93
- **Johnny Driesen, Frank Gelaude** - *Succesvolle ontsnapping in 1916 van de Gentse soldaat Désiré Van Mansaert uit Duitse krijgsgevangenschap* 107
- **Eric Vermeirsch** - *Gent bij de bevrijding in 1944: met de 'steekkerre' van 't Stapelplein naar 't Rabot* 117
- **Marc Hanson** - *Kerkelijke concurrentie voor de Gentse benedictijnenabdijen (ca. 1200-1500). Deel 1. Nieuwe abdijen* 121
- **Luc Devriese** - *De poort aan de Hoofdbrug: een vergeten stadspoort* 133
- **Naar Pol De Witte en Emiel Andelhof** - *Mossels: vlees van de arme. In de jaren 1800* 137
- **Naar Raymond De Kremer (Jean Ray, John Flanders)** - *Nog over 't fortje* 148
- **Herbert De Vleeschouwer** - *Treintoerisme in 1838. Eerste treingids voor België: Gent – Zuid als belangrijk treinstation* 151
- *Lezers aan het woord* 159

MEER DAN ÉÉN OPVALLENDE GEDAANTE- VERANDERING AAN DE VOET VAN DE HOOFDBRUG: BURGSTRAAT 2 (1641-1911)

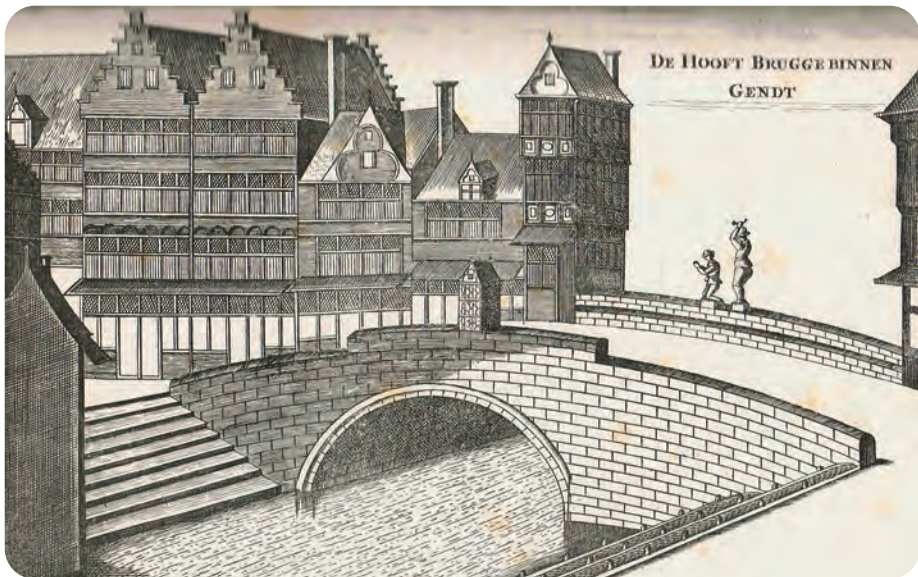
Luc Devriese

In kort bestek wordt gepoogd inzicht te geven in de grondige metamorfosen van het complexe huis Burgstraat 2 tussen de Lieve en het Gewad aan de voet van de Hoofdbrug over de Lieve bij het Gravensteen. Dit wordt mogelijk gemaakt dankzij een gedetailleerde weergave van de toestand in de zeventiende eeuw op een gravure uit het atelier van Hondius (jaren 1640). Vervolgens zijn er geveltekeningen voorhanden van negentiende-eeuwse aanvragen voor verbouwingen die het uitwendig uitzicht compleet veranderden naar de toen heersende, uiterst sobere gevelmode. Maar die paste allerminst bij het kort na 1900 gerestaureerde Gravensteen. We zien hoe het huis zijn huidige uitzicht kreeg na een nieuwe zeer ingrijpende verbouwing naar ontwerp van Joseph De Waele, leider van de restauraties van het Gravensteen. Het werd opgevat als ‘decoronderdeel’ van dat bijzondere monument. De Waele stierf in 1910 voor de verbouwing aan de Burgstraat af was. Het werk werd vervolledigd door zijn collega en architecturale geestgenoot Amand Janssens.

Dat alles doen we aan de hand van een van de 19 beschrijvingen van gevels of gevelensembles gegeven door Guido Everaert (2014) in zijn magistrale boek ‘Het verfraaide decor van het Gravensteen’. Hier en daar werden bepaalde aspecten wat dikker in de verf gezet en te technische passages vereenvoudigd of weggelaten. Hoewel het nu nog te bezichtigen resultaat sterk afwijkt van het 17de-eeuwse origineel, niet enkel in talrijke details maar ook qua bouwconcept en -techniek, wordt geconcludeerd dat het gebouw naar de geest in eer hersteld werd.

Twee gevels ‘int scoone ende meeste passaigne van de stadt’

Over de oudste geschiedenis van het hier besproken gebouw is amper iets geweten. Het was lange tijd een dubbelhuis, waarvan de woning aan de hoek met het Gewad bekend stond als 't Trompetje. De originele houten voorgevels werden in de zeventiende eeuw versteend. De eigenaar Joos Pattheet kreeg daarvoor in 1626-1627 een stadssubsidie van 16 pond Vlaams. Een vrij groot bedrag, het was immers een dubbelhuis en de overheid zag in dat de nieuwe gevels niet enkel schoon en kunstig waren, zoals de eigenaar stelde (zoals nogal wat andere), maar dat ze in de Burgstraat bij de Hoofdbrug stonden ‘int scoone ende meeste passaigne van de stadt’. Het gebouw wordt gedetailleerd weergegeven op een gravure van Hondius in Sanderus' *Flandria illustrata* waarvan de eerste uitgave uit 1641 dateert (afb. 1). Hoewel men dergelijke afbeeldingen niet blindelings mag vertrouwen, lijken de hoofdkenmerken van de constructies hier toch aannemelijk weergegeven, ondanks het door drie houten brughuisjes belemmerde gezicht op de Lievegevel.

Afb. 1. Gravure uit *Flandria illustrata*. Toestand in 1641. De beeldengroep op de noordelijke brugleuning laat geen twijfel bestaan over welke brug het hier gaat. De twee hoge trapgevels links horen bij het hier beschreven gebouw. De hele westelijke (linker) helft van de brugleuning is vervangen door drie vrij grote houten brughuizen. Ze staan op de oever van de Lieve en bemoeilijken de vergelijking met de huidige toestand op die plek. Aan de andere zijde een opvallend brede watertrap: als het ware een gewad (wad), maar vanwege de trappen ongeschikt voor het drinken van vee en paarden.

Bekijken we de afbeelding even van dichtbij. De twee hoge trapgevel(s) van Pattheet aan de Burgstraat (links op de afbeelding) waren, zoals ook in de subsidieaanvraag vermeld, voorzien van ‘overspringhede salybooghen’. Dat zijn de overkragende boogjes die op de gravure te zien zijn. Oorspronkelijk was die bouwmethode bedoeld om houten gevels te beschermen tegen waterschade veroorzaakt door over meerdere verdiepingen aflopend regenwater. De boogjes die behouden bleven bij de verstening vormen feitelijk een niet (of minder) functionele herinnering aan de houtbouw. Bouwtradities kunnen hardnekkig doorleven.

De twee trapgevels verschilden niet of nauwelijks van elkaar. De gelijkvloerse verdieping van beide huizen was erg hoog en voorzien van dubbele deuropeningen die winkelfuncties laten vermoeden. Verder was nagenoeg de hele wand van de voorgevels, op de top na, ingenomen door aaneengekoppelde vensters met luiken onderaan en glas-in-lood bovenaan. Op de bovenste verdieping waren die lager.

De vensters met onder- en bovenlichten (kruisvensters) waren van mekaar verticaal afgescheiden, niet zoals bijna steeds het geval is, met gemetselde bakstenen verticale muurdammen, maar (vermoedelijk) met kalkzandsteen (witsteen) kolommen. Dergelijke skeletbouw, een karakteristiek Gentse bouwwijze, eveneens een erfenis uit de houtbouw, was vrij gewaagd, zeker voor een hoekhuis. Het geheel moest stevig bij elkaar gehouden worden met doorlopende ijzeren staven onder elk van de horizontale geledingen, bevestigd met kloeke smeedijzeren muurankers. Over dergelijke hoogstandjes van vakmanschap vind je heel wat in de publicatie *Vensters*, eveneens van Guido Everaert (1993).

Negentiende-eeuwse kaalheid

Zo’n skeletgevel kan onmogelijk de eeuwen trotseren. Verwering van de witsteen monelen is onvermijdelijk. En vooral: de mode veranderde. Zeker eigenaars - uitbaters van handelshuizen aan straten met de ‘meeste passsaige’, waren daar gevoelig aan. Reken maar. In de tweede helft van de jaren 1700 waren stenen kruisvensters helemaal ‘uit’. Onder de (ver)bouwaanvragen uit die tijd wemelt het van verzoeken om de ‘cruysveynsters’ te mogen uitnemen. Zoiets gebeurde ook met de twee trapgevels aan de voet van de Hoofdbrug. Hier waren grote winkelvitruines gevat in houten ramen (cassijnen) op hun plaats. In 1775 vroeg en verkreeg de weduwe Cardon toelating de natuurstenen onderverdeling op de begane grond te mogen verwijderen. Vermoedelijk verloren ook de andere vensters hun ‘kruisen’ bij dezelfde verbouwing of volgden ze al snel.

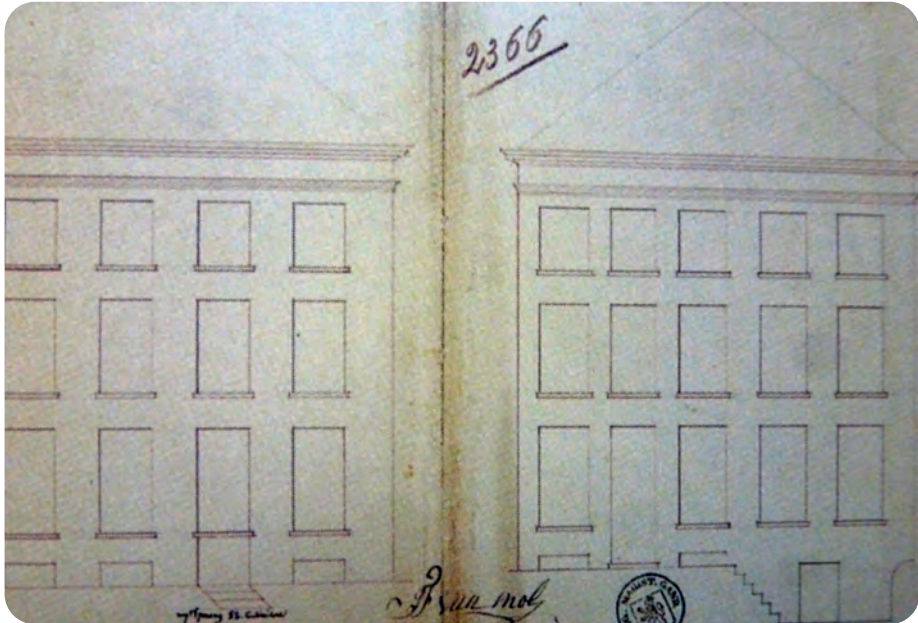
Bovendien werd de oude Hoofdbrug in 1813 vervangen door een draaiende constructie. Dit had waarschijnlijk als gevolg dat de kaaigevel aan de Lieve, qua stabiliteit de moeilijkste, moest worden aangepakt. Het gedeelte dichtst bij de brug werd herbouwd op de zware uitkragende consoles die je daar nu nog kan zien (afb. 2). In 1835 volgde een aanvraag om de twee trapgeveltoppen af te breken en te vervangen door een wand met horizontale kroonlijst (afb. 3). Vermoedelijk werden de vernieuwde gevels egaal wit bepleisterd. Dergelijke 'lijstgevels' waren toen al enkele decennia in zwang. Ruim 200 jaar na de verstening door Patheet was het uitwendig uitzicht compleet veranderd. In de loop van de 19de eeuw volgden nog minder ingrijpende veranderingen aan de winkelpui. Meer details daarover bij Everaert (2014).

Afb. 2. Uitspringend gedeelte van de Lievegevel ondersteund door forse consoles (foto 2019) met en bekroond met een trapgevel (foto 2019).

Passend decorstuk bij het gerestaureerde Gravensteen

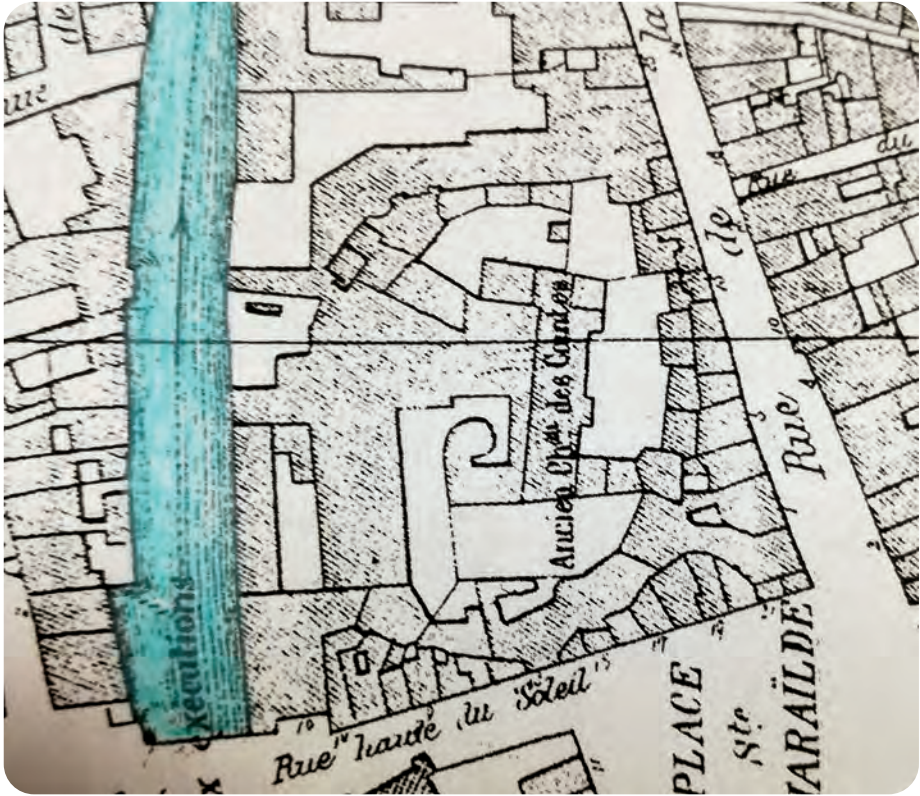
Andere tijden, andere zeden... en vooral andere mode. In de laatste decennia van de 19de eeuw rijpte het inzicht dat een middeleeuwse stad als Gent beter kon uitpakken met zijn historische gebouwen dan met halfslachtige imitaties van nieuwmodische bouwwijzen die je in de meeste Europese stadscentra kon zien. Gentse city marketing was geboren.

Afb. 3. Geveltekeningen bij de aanvraag van mandenverkoper Van Mol (1835) tot modernisatie van zijn huizencomplex aan de Hoofdbrug (Archief Stad Gent, reeks G12). Links de gevel aan het Gewad. Rechts met trap naar de Lieve-oever toe: de Burgstraatgevel. De versobering is tot het uiterste doorgedreven. De oorspronkelijke toestand is onherkenbaar. Vermoedelijk werden de gevels helemaal afgebroken en heropgebouwd.

In een eerste fase pogde men de monumentale gebouwen, kerken en grote burgerlijke monumenten vrij te maken. Men liet niet enkel ‘parasitaire’ aanbouwsels verdwijnen, maar ook hele bouwblokken. Dat was trouwens vereist om een tweede oogmerk van de plannen te verwezenlijken: een betere doorstroming van het (nog schaarse) verkeer doorheen het centrum. Zo werden het Emiel Braun- en het Sint-Baafsplein gecreëerd.

In een tweede fase, die een aanloop vormde tot de wereldtentoonstelling van 1913, pakte men de zaken enigszins anders aan. Men concentreerde de inspanningen in en rond het unieke Gentse topmonument, het Gravensteen, waarvan de beslissing tot herwaardering al geruime tijd voordien genomen was. Dat werd vanaf 1888 ontdaan van ettelijke verbouwingen (afb. 4). Een ingreep die men kan betreuren, want het waren niet zelden waardevolle stenen getuigen van de complexe geschiedenis van het bouwwerk. Enkel het uitzicht tijdens de volle middeleeuwen moest en zou tot zijn recht komen, althans zoals men toen dacht dat het geweest was: onbepoetst, ongeverfd. Ruw en stoer ook binnenin.

Afb. 4. Detail uit het stadsplan van Gevaert en Vanimpe (1870) van het Gravensteen en de bebouwing er rond. Behalve aan de Lieve is de ovale burchtmuur nog herkenbaar tussen recentere bebouwing binnen en buiten. Links de Lieve met de Pont des Exécutions (Hoofdbrug). De Rue haute du Soleil is nu de Rekelingstraat.

Het is weinig waarschijnlijk dat de middeleeuwse hoge heren en dames in zo'n primitieve 'grot' hadden willen wonen. Zelfs prehistorische holbewoners hadden het wat esthetiek betreft beter op. Maar, hoe dan ook, de vele aan- en ingebouwde huizen en zelfs fabrieksconstructies verdwenen. Het stratenpatroon er rond bleef echter grotendeels behouden. Op een verbreding van de Hoge Zonnestraat (nu Rekelingstraat) na, was er voor de doorstroming van het verkeer geen verdere afbraak van oude huizen met rooilijnverlegging nodig. Het bestaande Sint-Veerleplein zorgde voor het nodige perspectief, terwijl de Lieve, de aanzet van de Plotersgracht en de Geldmunt de andere zijden van het monument vrijwaarden. De veelal recente aanbouwsels in de oeverzone werden afgebroken. Meer was er niet nodig.

Precies hier, in de ruime omgeving van de grafelijke burcht, werd een voor Gent grootschalige operatie ‘verfraaiing’ doorgevoerd met nadruk op de gevels aan de Burgstraat, Sint-Veerleplein, Kleine Vismarkt en Graslei (Everaert, 2014). Ook die moesten hun verondersteld historisch uitzicht terugkrijgen. Hoe de initiatiefnemers van de restauratie van het Gravensteen dachten over de smaak van het toenmalige publiek, kan men afleiden uit de inleiding van een eerste groot artikel over hun project (Verhaegen, 1887). Daarin hebben ze het over ‘bon nombre de gens’ die het onverantwoord vonden dat de stadsbestuurders ‘cette masse noirâtre’ van oude constructies wilden behouden, terwijl dat zo mooi had kunnen vervangen worden door ‘une façade bien régulière, percée de trous bien rectangulaires, artistement crépie et harmonieusement peinte en blanc’.

Maar toen de restauratie toch doorging en zijn einde naderde, draaide de publieke opinie bij en realiseerde men zich ‘dat een monument nooit alleen staat’, dat men aandacht moest schenken aan de omgeving. In het Gent van rond 1900 mankeerde hier wel een en ander aan. Face à face met de herboren burcht stond het hier beschreven gebouw aan de kop van het bouwblok tussen de Lieve, de Burgstraat en het Gewad. Toekomstige toeristen die tussen de kantelen een kijkje zouden nemen op het Sint-Veerleplein en de Burgstraat kregen vooraan in het gezichtsveld een ogenschijnlijk 19de-eeuws huis. Hieraan moest wel iets gedaan. Als het daar niet kon, dan nergens.

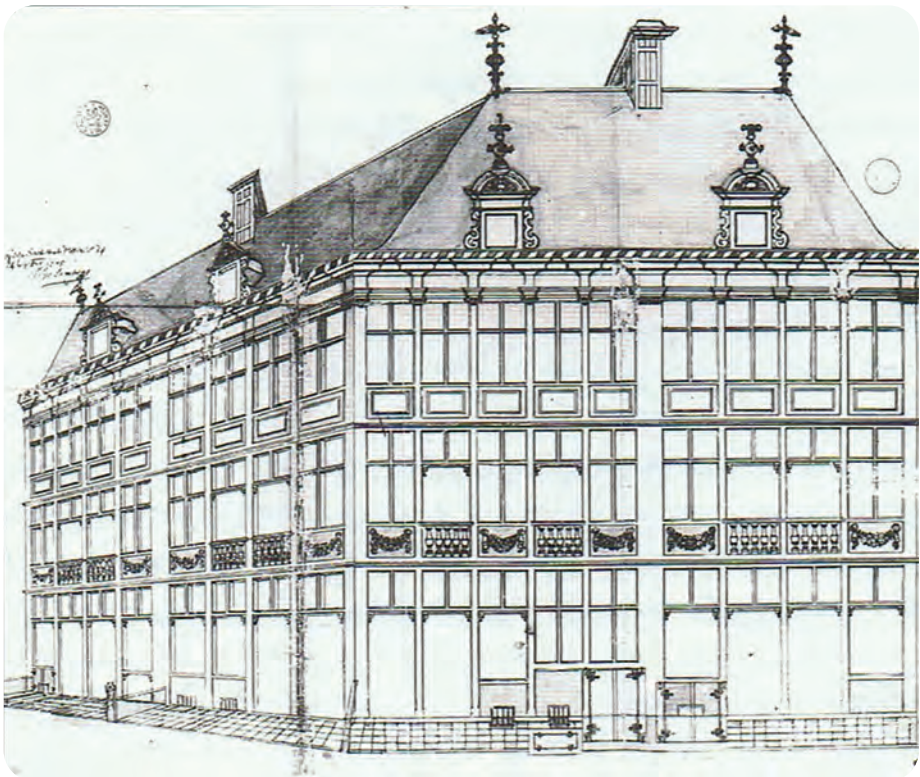
Afb. 5. Toestand anno 2019. Gekleurde tekening door Karen Van Holm.

Links de Gewadgevel, rechts de gevel aan de Burgstraat. Slechts één trapgevel is te zien, en wel boven het huisgedeelte aan de hoek met het Gewad. Bemerkt de enkel door witstenekolommen van elkaar gescheiden vensteropeningen aan de twee verdiepingen daar onder.

Het was Joseph De Waele, architect belast met de restauratie van het Gravensteen, die de opdracht kreeg een passend ontwerp voor verbouwing te maken. Veel meer dan een voorstel te formuleren voor de nieuwe gevels kon hij niet. De man stierf in 1910. Zijn collega Amand Janssens moest het project tot een goed einde zien te brengen. De slechte toestand van de Lievegevel ter hoogte van het water zorgde voor vertraging en extra kosten zodat de ruwbouw slechts eind 2011 voltooid zou worden.

Het resultaat

De hierbij gereproduceerde gekleurde tekening van Karen Van Holm geeft een uitstekend, zij het ietwat ongewoon beeld van het resultaat (afb. 5). Het oogde fraai. Dat alleszins. Maar of het een verantwoorde gevelrestauratie was...? Het valt zeker te betreuren dat men niet resoluut koos voor de originele bouwtechniek: skeletbouw met aaneengekoppelde muuropeningen gescheiden door

Afb. 6. Geveltekening in Archief Stad Gent (G2459) van de tegenhanger van het hier besproken huis aan de overzijde van de Burgstraat tussen de Jan Breydelstraat en de Lieve.
Als dit geen skeletbouw is!

witstenekolommen. In de onmiddellijke buurt waren er gevels volgens die techniek opgebouwd en ook prachtig gerestaureerd: aan de Kleine Vismarkt, op de Sint-Veerleplaats en, nog het meest opvallend, vlak tegenover de te realiseren verbouwing, aan de overzijde van de straat: de huizen die één geheel vormen dat in de jaren 1400 bekend stond als Zevencote, later onder meerdere andere namen zoals De Wildeman en De Dromedaris voor de afzonderlijke woningen. Een topper in de Gentse privé burgerlijke architectuur (afb. 6).

Enkel Het Trompetje, het linkerdeel van het hier beschreven gebouw aan de Burgstraat, hoek vormend met het Gewad, vertoont sinds de restauratie een dergelijke opbouw, zij het niet helemaal zoals aan de overzijde van de straat (afb. 7, vergelijk links met rechts), terwijl de originele zeventiende-eeuwse gevel over de hele lengte aan de Burgstraat zo geconstrueerd was. Een tweede, veel ingrijpender verschil met het zeventiende-eeuwse origineel bestond

Afb. 7 links. Detail van de geveltekening van de gevel van Burgstraat 2 door arch. Amand Janssens (Archief Gent, reeks G). Men kan nu nog goed zien dat de vensters op de twee verdiepingen van elkaar gescheiden zijn door nauwe kolommen, opgebouwd uit witsteen blokken, zoals op de tekening weergegeven.

Afb. 7 rechts. Detail van de tegenhanger in de Burgstraat, hoek vormend met de Jan Breydelstraat (foto 2009). De kolommen zijn opgebouwd uit telkens één enkele lange witsteen tussen de ondervensters en een kortere tussen de bovenlichten. Hier geen kruisvensters (vierlichten) maar twee bovenlichten en er onder een breedvenster: een drielicht. Samen vormen ze een voor de eerste helft van de 18de-eeuw typisch winkelvenster. De zware hoekkolom is opgebouwd uit lange forse arduinstenen (Ecaussines). De balusters op de verdieping zijn niet inherent aan de skeletbouw: ze vormen een luxueus extraatje. Dit toont hoe het hoekgebouw aan het Gewad gebouwd door Pattheet er wellicht ook uitzag

Afb. 8. Lievegevel van Burgstraat nr.2 (foto 2019). Dit lijkt helemaal niet op een achtergevel. De gevelopeningen zijn merkwaardig: drie bouwlagen met middenin telkens een kruisvenster geflankeerd door zogenaamde kloostermonelen (tweelichten: met een enkel onder- en bovenlicht). Beslist origineel... Rechts een niet uitkragend huisgedeelte met een dakkapel, samen met de 'onopgepoetste' achtergevel van het buurhuis.

erin dat de rechter trapgeveltop ‘opschoof’ van de Burgstraatkant naar de zijde van de Lieve (afb. 8). Waarom? Zeker niet omwille van de stabiliteit aan de waterkant, want zo’n top weegt zwaarder dan een eenvoudige dakkapel. Maar weerom: die zijde pal in het zicht van het Gravensteen, moest er mooi versierd uitzien, liefst in traditioneel Vlaamse bouwtrant. Het werd dus een zij- of achtergevel opgetuigd als pronkgevel. De toeristen wilden waar voor hun (entree)geld. Toen al.

Om de hoek mocht de Burgstraat van haar kant zich tevredenstellen met twee onaanzienlijke houten dakkapellen, ingewerkt in de dakconstructie. Aan de Gewadzijde, uitkijkend op nog een andere publiekstrekker, het Huis met de Gekroonde Hoofden aan de overzijde, mochten (of moesten) het dan weer mooi opgemetselde full-size dakkapellen zijn.

Geconcludeerd mag worden dat Burgstraat nr. 2 ‘nogal’ gelijk op het zeventiende-eeuwse dubbelhuis. Naar de geest bleef het gebouw bewaard, maar bij de verbouwing tijdens de jaren 1910-1911, in het voetspoor van de Gravensteenrestauratie, werd op een vals trucje min of meer niet gekeken.

Met dank aan Karen Van Holm

Literatuur

Everaert, G. (1993). *Vensters. Zeven eeuwen techniek en esthetiek*, Dienst Monumentenzorg, Stad Gent, pp. 126.

Everaert, G. (2014). *Het verfraaide decor van het Gravensteen*. Dienst Monumentenzorg, Stad Gent, p. 346-349.

Sanderus, A. (1641) *Flandria illustrata* (ingekorte titel), Keulen (eerste uitgave) met vooral waardevolle illustraties uit het atelier van Henricus Hondius.

Verhaegen, A., rapporteur, namens het beschermcomité voorgezeten door Auguste De Maere-Limnander (1887). La restauration du Château des Comtes à Gand. In: *Message des Sciences historiques de Belgique*, vol. 61, p. 5-19.

ONBEKEND GEBLEVEN ‘FOLLY’ IN ZWIJNAARDE (GENT)

Kunstgrot op het domein De Blekerij, huidige Campus De Deyne

Arthur De Decker

Afb. 1. De grot op campus De Deyne (foto's ADD, 2018).

Op het terrein van de scholencampus De Deyne tussen de wijk Nieuw Gent en de Ringvaart, is een historisch en landschappelijk waardevolle ‘folly’ bedreigd door nieuwbouwplannen van de Broeders van Liefde. Het is een kunstgrot, onderdeel van het gedeeltelijk bewaard gebleven kasteelpark De Blekerij, destijds grondgebied Zwijnaarde. Dergelijke fantastische, op zich volkomen nutteloze bouwsels werden meestal gecreëerd in parken van het Engelse landschapstype. Hoewel volkomen kunstmatig, getuigt ‘cementrustiek’ van een romantisch verlangen naar een ongerep-

te, exotische wereld. Deze grotten verschillen sterk van de veel ruimer verspreide en beter gekende ‘Lourdesgrotten’. Deze laatste zijn nabootsingen van de grot waarin Onze-Lieve-Vrouw Onbevlekt Ontvangen zou verschenen zijn bij Lourdes in de Franse Pyreneeën. De grot in Zwijnaarde kende tot op heden een verborgen bestaan. Ze werd niet opgenomen in een beschermd landschap en ook niet in een onroerend erfgoedlijst, zodat wettelijke bescherming ontbreekt.

Afb. 2. De grot op campus De Deyne (foto's ADD, 2018).

Afb. 3 en 4. De grot op campus De Deyne (foto's ADD, 2018).

In onze steenarme Lage Landen bestonden en bestaan helemaal geen natuurlijke grotten. Nochtans zijn er wel degelijk talrijke grotten te zien en te bezoeken bij ons, maar dan steeds kunstgrotten. Daarbij denken we spontaan aan de vele ‘Lourdesgrotten’ en ‘-grotjes’, in de eerste helft van de vorige eeuw alomtegenwoordig in de hovingen van religieuze instellingen en zelfs van bemiddelde katholieke families, die konden beschikken over een grote tuin of een buitengoed. Ze werden vooral populair als imitatie van de Lourdesgrot van Oostakker, in 1873 gebouwd ter ere van O.L. Vrouw Onbevlekt Ontvangen die in 1858 miraculeus zou verschenen zijn aan enkele herderskinderen in de (natuurlijke) grot van Massabielle bij Lourdes in de Franse Pyreneeën.

De typische Lourdesgrotten zijn opgebouwd uit cementwerk met ‘gerotst’ oppervlak en twee ondiepe holten op verschillende niveaus. In de bovenste staat een wit-blauw geschilderd plaasterbeeld van O. L. Vrouw van Lourdes en onderaan opzij een beeld van een geknield meisje: Bernadette Soubirous, ‘Bernadetje’, de oudste van de kinderen in Lourdes. Wie daarmee niet vertrouwd is, kan terecht op een website die je vindt als je ‘Lourdesgrotten’ intikt. Daar vind je zowaar in Oost-Vlaanderen alleen al bijna 140 tot op heden of tot recent bewaard gebleven Lourdesgrotten.

Folies en kunstgrotten

De samenstellers van de Lourdesgrotten-website zijn wel wat overijverig te werk gegaan, want minstens een paar exemplaren horen er niet in thuis: niet alle kunstgrotten zijn van het Lourdestype. De grot waarover deze bijdrage gaat, vertegenwoordigt iets helemaal anders. Een blik op de hier gereproduceerde foto’s van de Zwijnaardse grot (afb. 1, 2, 3 en 4) maakt dat meteen duidelijk.

Hier is het zeker op zijn plaats om het Franse woord folie of het Engelse folly te gebruiken en te verklaren. Folie is een 18de-eeuwse (1713) ontleening van het Latijnse foliatus: versierd met bladeren, dat afgeleid is van folium (blad). Bij parken verwees het woord naar een luxueus plezierhuis (maison de plaisance). Het verband met folie en ‘folietje’ werd gerechtvaardigd door de gedachte aan de buitensporige onkosten die dergelijke constructies met zich meebrachten (De Grootte, 1997). Ze waren, zoals de term folie / folly (dwaasheid) suggereert, in de eerste plaats volkomen nutteloos, bizar, enkel dienend als divertissement voor rijkelui.

Het woord grot heeft oudere wortels. Het is ontleend aan het Franse ‘grotte’, van het Italiaanse ‘grotta’, een vervorming van krupta of krypte (Grieks kryp-

tein: verbergen). Een grot was dus een verborgen, geheime onderaardse ruimte, oorspronkelijk een onderaards gebouw, een krocht (eveneens afgeleid van krupta) of kelder. In middeleeuwse bedevaartkerken was dat de heiligste, meest geborgene, verborgene, geheimzinnige, magische plaats: de plek waar de kostbare, dikwijls geneeskrachtige relieken van heiligen bewaard werden. Hierin waren godsdienstige en veel oudere, magische praktijken vermengd. Bij uitbreiding en ten slotte zo goed als uitsluitend werd de term grot toegepast op een door de natuur gevormd hol, of op een nabootsing van een dergelijk hol. Grotesk is ontleend aan het Franse ‘grotesque’, op zijn beurt afgeleid van het Italiaanse grottesca en uiteindelijk van grotta: een ornament zoals er bij opgravingen in gewelven van Romeinse gebouwen veel werden gevonden. De ornamenten waren speels en ook extravagant en zo kwam men tot de kwalificatie grotesk in de betekenis van belachelijk (De Grootte, 1997).

Toen folly’s in de mode kwamen, werden ze meestal opgericht in tuinen of parken van het ‘Engelse landschapstype’. De bouwseltjes, soms waarlijk grote constructies (denk aan die van het Citadelpark), konden de vorm aannemen van een pseudo-antieke ruïne, een theatertje, een pseudo-kapel of niet zelden ook een (pseudo) rotsformatie, meestal met bijhorende grotholte. Ze waren geïnspireerd door de grotten uit de laatantieke Romeinse wereld, goed gekend uit de talrijke schilderijen en gravures vanaf de 16de-eeuw gemaakt naar antieke of pseudoantieke voorbeelden.

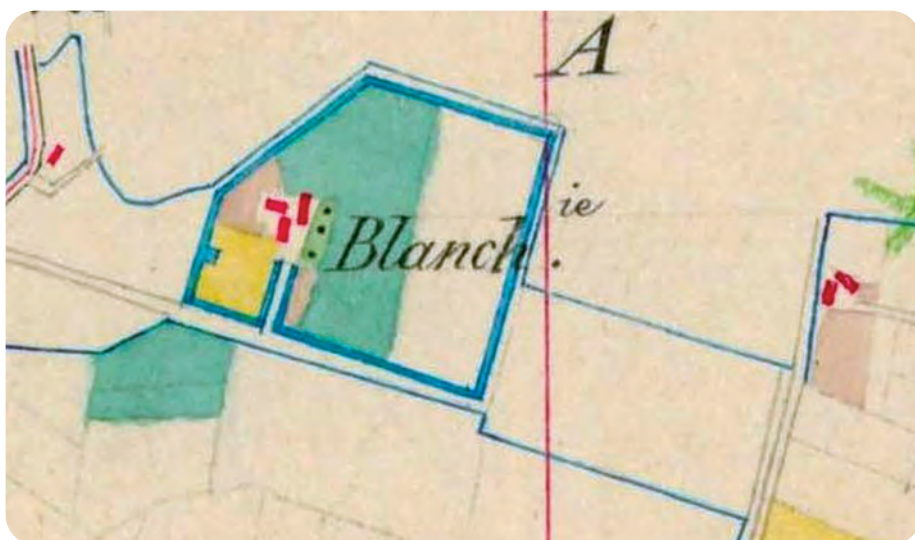
In West-Europa werden dergelijke folly’s vanaf die tijd nagebouwd. In het Gentse is er nu nog de grotvormige onderdoorgang (1877, rocailleur Dumoulin) in het Citadelpark en een kunstmatige rots aan de kleine vijver (1878, ondernemer Picha) met het welbekende ‘Moorken’ er bovenop. Een gelijkaardige rots in de Gentse dierentuin aan het Zuid verdween spijtig genoeg samen met de dierentuin zelf.

Verder bleef nog één dergelijke grot bewaard in een kasteelpark op Maalte, nog net op grondgebied Gent bij Sint-Denijs-Westrem. Nu is dat onderdeel van het kliniekdomein Maria Middelaers. De grotingang bevat een steen met het jaartal 1785, in de tijd dus dat rond de stad meerdere hovingen ingericht werden bij kasteeltjes, eigenlijk buitenverblijven van rijke stedelingen als ‘speelgoedje’, ‘bien (maison) de plaisance’ of ‘de campagne’. Vooral de vloer is heel merkwaardig. Hij bestaat uit verticaal in de bodem geplaatste knoken van runderen, meer bepaald de lange beenderen van de ledematen, met enkel de knokkels (condylen) aan de oppervlakte (Devriese, 2012). In Engeland noemt men zoiets knuckle bone floor. De grot in Maalte werd later ingericht als Lourdesgrot en dankzij dit hergebruik bleef ze bewaard. Bij recente nieuw-

bouw voor o.m. een parkeergarage, kon het grotje op het nippertje gered worden.

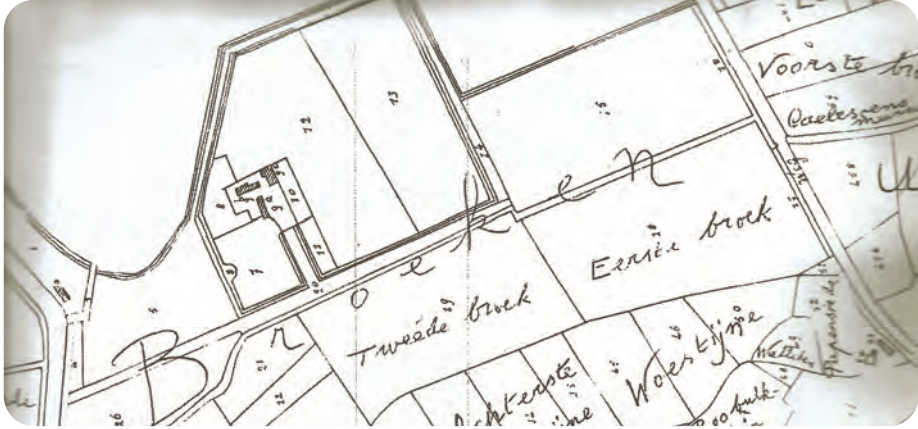
Domein en kasteel ‘De Blekerij’

De locatie van de grot in Zwijnaarde maakte ten tijde van de bouw van de grot vermoedelijk deel uit van het grote kasteeldomein De Blekerij met kasteelhoeve op de Heerweg-Noord (afb. 5). In hun *Geschiedenis van Zwijnaarde* wisten De Potter en Brouckaert (1864) enkel te melden dat ‘... van de Blekerij van den heer Malfayt zijn ons geen nadere bijzonderheden bekend’.

Afb. 5. De omgrachte Blekerij (Blanchisserie) met groen gekleurde zone: het kasteelpark. Detail uit gereduceerde kadastrale kaart nr. 253 van de commune de Swynaerde op schaal 1:20.000 in 1852 getekend door Seberd.

Deze site was gelegen in het noorden van Zwijnaarde en omgeven door meersen, ‘Broeken’ genoemd (afb. 6). Zeven hectaren van deze meersen werden als bleekweide voor het linnen gebruikt (De Schrijver K., 2002). Bleken was onderdeel van het textielproductieproces en had tot doel om linnen een heldere en frisse kleur te geven. Voor de textielindustrie moesten nieuwe garens en weefsels worden gebleekt. Het bleken geschiedde oorspronkelijk door de ruwe stoffen op een bleekweide uit te spreiden en veelvuldig te overgieten met helder water.

Afb. 6. De Blekerij (detail plan Popp, 1842-1879) in de Broeken. De grens bovenaan weergegeven, wordt gevormd door de Rietgracht, historische grens met de Vrijheid van Gent, later de gemeente Gent. Tussen Gent en Zwijnaarde werd die Leebeek genoemd. Op sommige kaarten vindt men ook Grietgracht.

Het domein de Blekerij ligt heden langs de Binnenring Zwijnaarde (R4). Hier moet worden opgemerkt dat de Gestichtstraat met de Campus De Deyne, in 1985 veranderde van postnummer 9052 naar 9000 en derhalve sedertdien administratief niet meer onder Zwijnaarde ressorteert, maar onder Gent, meer bepaald in de wijk Nieuw-Gent. De Ringvaart (ingehuldigd 1969) vormt fysiek en visueel een barrière met de wijk Zwijnaarde (afb. 7).

Minstens vanaf de vroege 19de-eeuw waren de eigenaars van het domein (17 ha) steeds Gentenaars. In de opsomming en beschrijving van buitenplaatsen rond Gent vermelden Vlassenbroeck en Van Twembeke (2017) op de hier beschreven site rond 1835 een huis, een 'bosch van weelde' en zelfs een 'waterval', bezit van Jacob Merry en Thérèse Bossaert. Hun dochter huwde met de rentenier Astère Stouthamer die het goed verkocht aan Dorsan Isidoor Malfayt. De koopakte vermeldt een 'buitengoed met huizing, stalling, remisen, orangerie, hovenierswoonst, tuin, lochting, Engelsche hoving, dreven, wallen, hofstede'. Volgens de kadastrale legger van Popp (1842-1879) (afb. 6) was het perceel 28, huidige Gestichtstraat 4, toen in eigendom van Isidore Malfait, fabricant. Lieten de hier vermelde personen de hovingen aanleggen met de grot als speciale attractie, of gebeurde dit pas later? De eigenaars behoorden wellicht tot dezelfde welgestelde bevolkingsgroep die zich een dergelijk folietje kon permitteren. Er verschenen op het internet (facebookgroep Sterfgoed, een actiegroep die zich inzet voor het behoud van bedreigd erfgoed) onbevestigde getuigenissen van mensen die namen opnoemen van personen die

Afb. 7. Het door de broeders tot 'Retraitenhuis' uitgebreide kasteel De Blekerij in neoclassicistische stijl (postkaart 1931).

de grot in de vorige eeuw zouden gebouwd hebben of die meehielpen met de bouw, wellicht tijdens het Interbellum. Dit zou betekenen dat de grot pas tot stand kwam nadat de Broeders van Liefde het domein in 1921 voor ca. 200.000 Bef kochten. Bouwperiode en opdrachtgevers zijn dus voorlopig niet met zekerheid gekend.

Scholencomplex, nu Campus De Deyne

Het complex van de Broeders van Liefde kreeg vorm tijdens het Interbellum tussen 1928 en 1930 op het terrein van de gewezen blekerij. Het kasteel in neoclassicistische stijl werd tot retraitshuis (bezienswaardigheid Béthanië) omgevormd en uitgebreid. Park en vijver bleven gedeeltelijk bewaard. De villa Gestichtstraat 4, dateert hoogstwaarschijnlijk uit dezelfde tijd, zoals ook het aangrenzende Medisch Pedagogisch Instituut Sint-Jozef (Ebergist De Deynestraat 1-2). Het ruime gebouwencomplex, dat het kasteel verving (afb. 8) is ontworpen door architect Alfons Van de Vijvere (° Gent, 1876), in rood en geel getinte baksteen gebouwd door aannemer N.V. Anciennes Etablissements Van Herreweghe & De Wilde. Deze NV bouwde ook het Sint Pietersstation en de villa Hanus aan Maalte die men nu aan het restaureren is. Tijdens WO II (bombardement door geallieerden van station Merelbeke op 10 april 1944) werd het per abuis zwaar geteisterd door een bominslag (5 dodelijke slachtoffers, allen broeders) en onmiddellijk terug hersteld. Amper zes jaar

nadien, op 27 april 1953, viel het complex ten prooi aan een felle brand. Opnieuw werd het snel hersteld.

Afb. 8. De Normalschool Sint-Aloysius (postkaart 1925).

Van de Vijvere was blijkbaar de huisarchitect van de Broeders van Liefde, aangezien hij o.a. ook de plannen tekende voor het Sint-Kamillusinstituut in Bierbeek (1928), de uitbreidingen van het Guislaininstituut in Gent en van het psychiatrisch complex in Beernem. Gezien de villa in de Gestichtstraat 4 vaak wordt omschreven als directeurswoning van het Sint-Jozefinstituut is de kans groot dat deze woning door hem werd ontworpen. Ook de achterliggende kunstgrot zou kunnen dateren uit dezelfde periode, al lijkt het zonderling dat er toen niet gekozen werd voor een grot met religieuze betekenis. Een 'heidense' grot bij de Broeders van Liefde, kon dat wel?

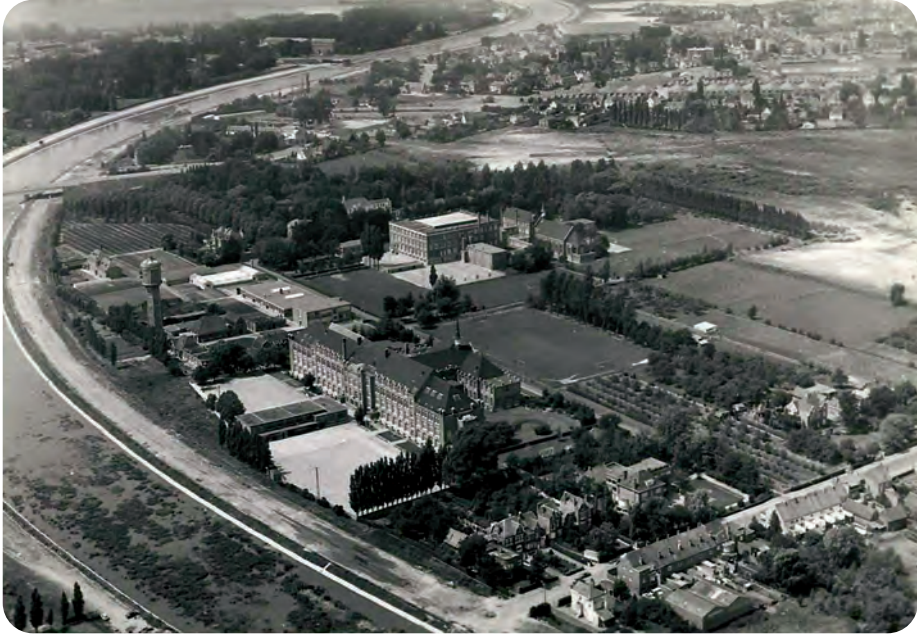
De oudste door ons teruggevonden gegevens over de bewoners op adres Heirweg-Noord 219 (heden Gestichtstraat 4) dateren uit 1969. Daar woonden toen Eugene Schellinck (°1899) en Marie Van Trappen (°1906). Deze laatste stamde uit een hofbouwersfamilie die ook in aanmerking komt als ontwerpers van de hier besproken siertuin met kunstgrot en vijver. Zij verkochten of schonken naar verluidt ca 1990 hun villa ZigZag genaamd aan de Broeders van Liefde die er jongeren in onder brachten die niet zelfstandig kunnen wonen. Sedert ca 2008 werd het gebruikt als muziekschool.

Afb. 9. Lokalisatie van het complex bij de Ringvaart met aanduiding van de twee straten die het geheel toegankelijk maken. Punt - streepjeslijn: de vroegere grens Gent - Zwijnaarde aan de Leebeek, onderdeel van de Rietgrachtgrens (fragment uit kaart Deelgemeente Zwijnaarde. Bijlage bij Kroonblaadje 1988 nr. 2., verzameling A. De Decker).

Twee straten werden genoemd naar het scholencomplex. De Ebergiste De Deynestraat (afb. 9), werd in 1981 genoemd naar broeder Gustaaf De Deyne (kloosternaam Ebergistus), leraar en eerste directeur van de school. Het straatnaambord vermeldt 'pedagoog, 1887-1943'. De Gestichtstraat hoorde voor het graven van de Ringvaart bij de Heerweg-Noord. De naam verwijst naar het tehuis voor de opvang van zwakzinnige en gebrekkelijke kinderen dat in 1930 verhuisde van de Stropstraat naar deze locatie.

De watertoren, de kapel, het hoofdgebouw en de lange achterliggende vleugel zijn de meest beeldbepalende, historisch en architecturaal waardevolle gebouwen op de site (afb. 10 en 11). Ze zijn sedert 2009 opgenomen in de inventaris van het onroerend erfgoed onder nummer 26961. In de snelinventaris *Bouwen door de Eeuwen heen. Stad Gent, deel 4nd* uit 1982 wordt bij de Gestichtstraat niets apart vermeld over de directeurswoning met grot in perceel met huisnummer 4, wel 'burgerhuizen in villastijl met ruime voortuinen uit begin XX (twintigste eeuw), nrs. 8-20.' De art-deco villa was in de voorbije tien jaar in gebruik als de muziekschool Harteklop.

Afb. 10. Zichtkaart met luchtfoto ca. 1965 van het domein van de broeders van Liefde met links de Ringvaart die nog niet is uitgediept. Rechts de directeurswoning. Bemerkt ook het ontbreken van diverse bouwsels en het braakliggend terrein bestemd voor 'Nieuw Gent' rechts (verzameling A. De Decker).

Onder Gestichtstraat 6 wordt in hetzelfde referentiewerk het Medisch Pedagogisch Instituut St. Jozef beschreven in de volgende bewoordingen: 'Gesticht en scholencomplex van de broeders van Liefde, opgericht sedert 1928-1930 in het domein van een voormalig kasteel z.g. 'Blekerij' met gedeeltelijk bewaarde parkaanleg en vijver (...). In het park, afzonderlijke woonhuizen in Art Decostijl (Ebergiste De Deynestraat nr. 4, 5-7), moderne paviljoenen en zeshoekige betonnen en bakstenen watertoren gebouwd voor de waterhouding van het instituut...'

De huidige campus bevat diverse grootschalige gebouwen in een groene parkachtige omgeving. Alle daar aanwezige functies situeren zich binnen zorg en onderwijs voor kinderen en jeugd, met uitzondering van huisvesting voor de nog aanwezige kloostergemeenschap en een tehuis voor niet-werkenden. De onmiddellijke omgeving wordt gekenmerkt door een grote verscheidenheid aan functies en bouwtypologieën.

In de beschikbare documenten, geschriften en kaarten wordt nergens een indicatie gegeven van het bestaan van een grot. Hieruit mag evenwel niet gecon-

Afb. 11. Recente luchtfoto Campus De Deyne met locatie van de grot bij de oude directeurswoning tussen het geboomte onderaan links.

cludeerd worden dat die er niet was. Zo'n constructie kan immers eerder beschouwd worden als een parkornament dan als gebouw. Daarvoor was trouwens ook geen bouwvergunning nodig.

Bedreiging en poging tot redding

De site is momenteel onderwerp van een masterplan Campus De Deyne waarvan het Gentse bestuurscollege kennis heeft genomen op 16 juli 2015. Daarin is de afbraak van de directeurswoning met grot voorzien. Op 5 april 2019 werd de omgevingsvergunning, met inbegrip van de sloopvergunning, aangevraagd door de broeders van Liefde bij de deputatie Oost-Vlaanderen. Van 16/5/2019 tot 14/6/2019 liep er een eerste openbaar onderzoek. In het aanvraagdossier werd met geen woord gerept over de kunstgrot. Op een bijgaand plan stond enkel 'te slopen rots' aangeduid. *De Gentenaar* van 6 augustus 2019 meldde dat het de bedoeling is om de grot en enkele gebouwen er rond te slopen met het oog op de realisatie van een multifunctioneel centrum. Ingevolge het totaal ontbreken van informatie over de te slopen kunstgrot werd

door de Provinciale dienst Milieu aan de broeders gevraagd om de aanvraag te vervolledigen, wat dan ook gebeurde. Dit had tot gevolg dat het openbaar onderzoek diende te worden over gedaan. Dit vond plaats in 2019.

Tijdens dit openbaar onderzoek werden meerdere bezwaren ingediend en ook nieuwe adviezen ingewonnen. In de bezwaarschriften werd de grot aangehaald als een bijzonder voorbeeld van de hoger beschreven ‘cementrustiek’, lange tijd ondergewaardeerde kunstuiting waarvan de bewaard gebleven getuigen nu gekoesterd worden. Zo is de kunstgrot van Elsene in Brussel onlangs geheel gerestaureerd. Vanuit erfgoedinstanties is er nu ook aandacht voor. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de religieuze grot van Jette met bijbehorende kruisweg en het Jachthuis van de familie Misonne op domein De Echelkuil in Oud-Turnhout. Zelfs in Peking, in de drukbezochte Verboden Stad, treft men dergelijk kunstmatig rotswerk aan.

Onbekend is onbemind en dan dreigt wel eens geruisloze vernietiging. Tot het erfgoed behoren ook het recentere gebouwenpatrimonium, het industriële erfgoed en het klein historisch erfgoed zoals dus de grot in de Gestichtstraat. Monumenten zijn veel meer dan dure gebouwen. Naast het stedenbouwkundig en wetenschappelijk belang speelt ook de volkskundige waarde een belangrijke rol. Op een zorgzaam behoud en beheer mogen ook monumenten en landschappen aanspraak maken die niet wettelijk beschermd zijn.

De kunstgrot mag zeker niet weggebulldoerd worden. De Provinciale dienst Erfgoed bracht op 23/9/2019 het volgende advies uit: ‘De rotspartij met bijbehorende vijver en brug hebben zeker erfgoedwaarde en behoud is daarom ook aan te bevelen. De bouwsels geven de plek authenticiteit en kunnen zonder problemen in een nieuwe groenvoorziening ingebed worden. Gelet op de toekomstige functie van de gehele site, kan de aanwezigheid van een origineel rustpunt een pluspunt te zijn. Doordat de plek in de toekomst een semipublieke functie krijgt, kunnen meer mensen in contact komen met dit stukje erfgoed. Het kan ook ingeschakeld worden in de opleidingen die men voorziet in de nieuwbouw.’

In het Masterplan Campus De Deyne van april 2015 is wel degelijk sprake van ‘herstel van de landschappelijke structuur van het voormalig kasteelpark en zijn erfgoed.’ Ondanks al deze argumenten verleende de deputatie op 24 oktober 2019 toch de gevraagde omgevingsvergunning. Het is nu afwachten welke beslissing de Vlaamse Regering zal nemen ingevolge het op 24.12.2019 ingediende beroepsschrift door een buurtbewoner.

Documentatie

De oudste bouwaanvragen van Zwijnaarde, nu in de Zwarte Doos, zijn anno 2019 nog niet geïnventariseerd.

Inventaris van het Onroerend Erfgoed nummer 26961 (internet).

Van Aerschot, S., Bogaert, C; Lanclus, K., Verbeeck, M. (1983). *Bouwen door de Eeuwen heen. Stad Gent Deel 4nd fusiegemeente Zwijnaarde. Gestichtstraat*, p. 410-412.

De Gentenaar 6 aug. 2019. Artikel met foto onder de titel 'Namaakgrot van Broeders van Liefde wordt gesloopt'. Het Laatste Nieuws 10 sep. 2019. Artikel met foto onder de titel 'Buurt wil grot van de sloophamer redden'. Het Laatste Nieuws 2 nov. 2019. Artikel met foto onder de titel 'Grot van Broeders van Liefde mag onder de sloophamer'. De Standaard 26 dec. 2019. Artikel met foto onder de titel 'Sterfgoed' in verweer tegen afbraak namaakgrot.

Popp, P.C. Kadastrale legger Swynaerde 1842-1879, Art 455 Malfait Heurté-Isidore.

Meer informatie over cementrustiek en folies bij www.donderberggroep.nl

De hier beschreven folly heeft nooit een religieuze functie gehad. Niettemin staat deze grot op: <https://lourdesgrotten.com/2019/08/07/gent-gestichtstraat-7-8-19/#respond>

Literatuur

Buysse K., Dekeyser E. (2006). *Van Zwijnaardse Dries tot Nieuw Gent*, p.102-105.

De Bruyn O. (2018 en 2019). De rocaillekunst: een lange geschiedenis. In *Historische woonsteden & tuinen*, nr. 197, p. 28-34, nr. 198, p 29-35, nr. 199 nr. 5-12 en nr. 202, p.13-20.

De Clercq R., De inwoners van Zwijnaarde in de commerciële repertoria van de 19de eeuw. In: *Heemkring Scheldeveld*, Jaarboek 1997, p. 121-123.

De Groote C. (1997). *Parken en tuinen van Europa*, p. 191-192.

De Herdt, R., De Grootte, S. (2000). *Tuinen van Eden*, MIAT, Gent, p. 53 en 213-216.

De Keyser, E. (2015). *Zwijnaarde. Een kijk op het leven in ons dorp na de Tweede Wereldoorlog. 1945-1960*, p. 212-219.

De Schrijver, K. (2002). *Cultuurhistorische relictencarta en de landschapsgeschiedenis van Zwijnaarde en Zevegem*, Scriptie UGent, p.79 en164.

Devriese, L. (2012). Grotten in onze streken: devotionele plaatsen en follies. In: *Van Mensen en Dingen*, jg. 10 nr. 2, p. 11-24.

Headley, G., Meulenkamp, W. (1999). *Follies, Grottoes & Garden Buildings*, Aurum Press.

De Potter, F., Broeckaert, J. (1864). *Geschiedenis van Zwijnaarde*. In: *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, eerste reeks nr. 8.

Meulenkamp, W. (1995). *Follies, Bizarre bouwwerken in Nederland en België*, De Arbeiderspers.

Nuijten A., Liefdeloos erfgoedbeleid. In: *PorteFolly. Nieuwsbrief van de Donderberggroep*, nr. 48-najaar 2019, p.10.

Sonneville, A., De Ley, H. (1992). *Zwijnaarde eertijds*, p. 50 en 54.

Vlassenbroeck, W., Van Twembeke, J. (2017). De historische 'buitenplaatsen' of huizen (hoven) van 'plaisantie' in het werkgebied van de HK. Scheldeveld, historisch-geografisch bekeken. In: *Heemkring Scheldeveld, Jaarboek 2017*, p. 235-236.

SUCCESSVOLLE ONTSNAPPING IN 1916 VAN DE GENTSE SOLDAAT DÉSIRÉ VAN MANSAERT UIT DUITSE KRIJGS- GEVANGENSCHAP

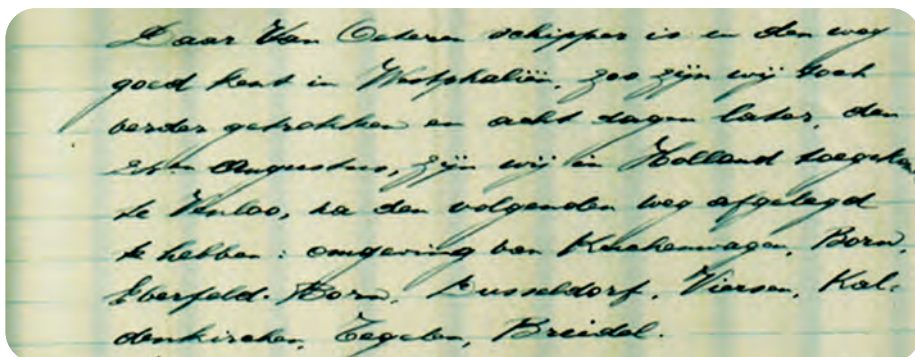
Johnny Driesen, Frank Gelaude

Désiré Van Mansaert, jonggehuwde Gentse soldaat, loodgieter in het burgerleven, werd gewond bij de hevige gevechten van november 1914 in het verwoeste Diksmuide. Als krijgsgevangene werd hij door de Duitsers tewerkgesteld en (feitelijk) gevangen gehouden in een metaalconstructiebedrijf in de buurt van Giessen (Westfalen). Na een eerdere mislukte poging kon Désiré in 1916 vluchten en het neutrale Nederland bereiken. Daar scheepte hij in naar Engeland, waar hij opnieuw in militaire dienst kwam, allicht verplicht. Zo werd een hachelijke, bijna onmogelijke onderneming succesvol voltooid. Het is een sterk, bijna ongelooflijk verhaal dat als het ware vraagt om een verfilming.

Van Mansaert overleefde de oorlog, maar of hij zijn vrouw weerzag, weten we niet. Hij week uit naar het Franse noorden, waar hij in 1922 hertrouwde en vele jaren later in Roubaix zou sterven. Zijn eerste huwelijk als minderjarige, de twee ontsnappingen en zijn uitwijken naar Frankrijk lijken erop te wijzen dat Dees, zoals hij in zijn thuisstad wel zal zijn genoemd, een zelfstandige, misschien zelfs avontuurlijke geest was. Een verslag opgemaakt van het verhoor bij zijn terugkeer geeft ons uit eerste hand een niet opgesmukt relaas van de ontvluchting. In een tweede deel van dit artikel worden de uiterst moeilijke omstandigheden waarin dit zich afspeelde, geschetst en becommentarieerd.

Koele, realistische verhalen van gewone soldaten die tijdens de eerste wereldoorlog uit Duitse krijgsgevangenschap wisten te ontsnappen, zijn zeldzaam. Hieronder geven we het ontsnappingsverhaal van de Gentenaar Désiré Van Mansaert in twee versies. De eerste bestaat nagenoeg uit zijn eigen woorden (afb. 1), zoals die opgeschreven werden door de militair die hem ondervroeg bij zijn terugkeer in het Belgisch leger.⁽¹⁾ De tekst werd in hedendaagse taal omgezet, maar volgt verder getrouw het verslag in ik-vorm. De tweede is een

becommentarieerde versie opgemaakt na zorgvuldige studie van de vluchtroute en het terrein aan de hand van kaartmateriaal uit die tijd.

Figuur 1. Fragment van het Proces Verbaal.

Het relaas

‘Op 10 november 1914, werd ik in Diksmuide tweemaal gekwetst door geweerkogels in het rechterbeen. Ik verschool me drie dagen in de puinen van het stadje en werd toen door de Duitsers aangehouden. Ik werd voor verpleging opgenomen in een ambulante infirmerie te München-Gladbach, en acht dagen daarna overgebracht naar het Vestinglazaret in Keulen. Alhoewel nog niet helemaal hersteld, werd ik op 2 januari 1915, naar het kamp van Giesen in Hessen gestuurd, waar ik moest werken in het kolenmagazijn ‘Gebrüder Kalle’. Eind mei 1915, werd ik overgeplaatst naar het metaalconstructiebedrijf ‘Siegner’, in Geisweid bei Siegen (Westfalen), waar onder meer onderdelen voor bruggen gemaakt werden. Ongeveer een dertigtal gevangenen werkten daar en wij logeerden in de fabriek zelf. Op zondag gingen wij soms wandelen onder geleide van schildwachten. In maart 1915, toen ik nog in Giesen zat, trachtte ik met nog zes andere gevangenen te ontvluchten, maar wij werden verraden door een Franse krijgsgevangene, wiens naam ik me niet herinner. Ik werd gestraft met vijf dagen opsluiting in een donker kot, en kreeg als voedsel alleenlijk water en brood.

Op den dertiende laatsleden, lukte het mij opnieuw te ontvluchten met nog drie andere gevangenen: Leon Van Oeteren van de Belgische Artillerie, Georges Schaville een Frans regiment Jagers en Charles Bourgois, naar ik meen van de Franse Koloniale Infanterie. Met hulp van andere gevangenen zijn wij rond 10 uur ‘s avonds ontvlucht via het dak van de fabriek. Wij hadden op

voorhand de zinken platen losgemaakt welke onze kamer met het dak verbonden. Wij kwamen dan in de smidse terecht, waar we een val openbraken, waarlangs we buiten konden. Met een ijzerschaar knipten wij de pinnekensdraad door die ons van een aarden straatweg afscheidde.

Figuur 2. Paspoort uitgereikt door het Consulaat in Vlissingen, bewaard in het archief van de Krijgsraad te Velde.

Eenmaal buiten, richtten wij ons naar de Hollandse grens. Ik was in het bezit van een landkaart, maar heb die ongelukkiglijk verloren in een bos, den eersten dag al. Daar Van Oeteren schipper is, kende hij den weg goed in Westphaliën. Zoo zijn wij toch verder getrokken en acht dagen later, den 24 augustus, zijn wij in Holland toegekomen te Venloo, na den volgende weg afgelegd te hebben: omgeving van Kirchenwagen (Kirchen), Born, Eberfeld (Eiserfeld), Bonn, Dusseldorf, Viersen, Kaldenkirchen, Tegelen, Breidel (Breyell). (2)

Wij trokken de grens over tussen 11 en 12 uur 's nachts, met een bende smokkelaars. Dat gebeurde in de omgeving van Steihl. We trokken naar de infanteriekazerne in Venlo, waar we mochten uitrusten. Van Oeteren is dan naar Roermond getrokken en de twee Fransen naar Rotterdam. Ik zelf reisde door

naar Bergen op Zoom waar ik logies vond bij mijn grootmoeder Maria Van Mansaert. Ik schreef onmiddellijk naar den Belgische Consul (afb. 2) van Vlissingen, die mij enige dagen verlof verleende. De dertigste september 1916 scheepte ik in te Vlissingen om het (Belgisch) leger in Engeland te vervolgen.'

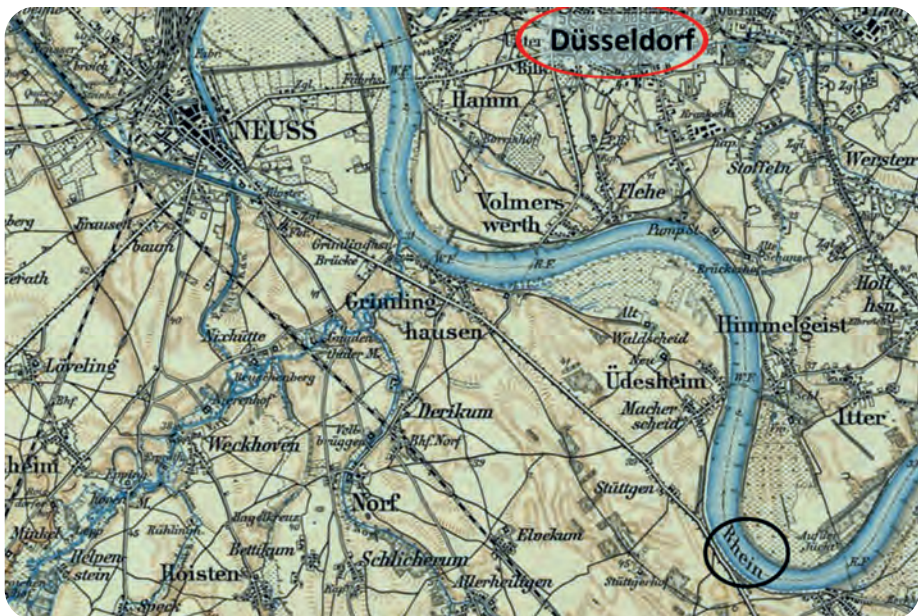
Figuur 3. Kaart omgeving Siegen. Fragment Karte des Deutschen Reichs (1907), schaal 1:100 000. Kaartblad Siegen 432. Merk vooral de vele hellingen en valleien op.

Becommentarieerde beschrijving (FG)

Incognito door Duitsland in oorlogstijden vluchten was niet evident. Het eerste deel van de vluchtweg liep waarschijnlijk aan de noordrand van de vallei van de Siegrivier naar het westen toe (3). De smalle Siegvallei was toen al dicht bewoond (Siegen, Eiserfeld en Kirchen) en een relatief drukke wegverkeersader (afb. 3). Het noorden van deze vallei was een sterk heuvelachtige streek (het Sauerland) met veel steile hellingen bergop en bergaf, toppen van rond de 300-400 m en een vallei op 100-200 m, in een bosrijke omgeving. Ideaal om zich overdag te verstoppen en 's nachts bij volle maan op pad te gaan (4).

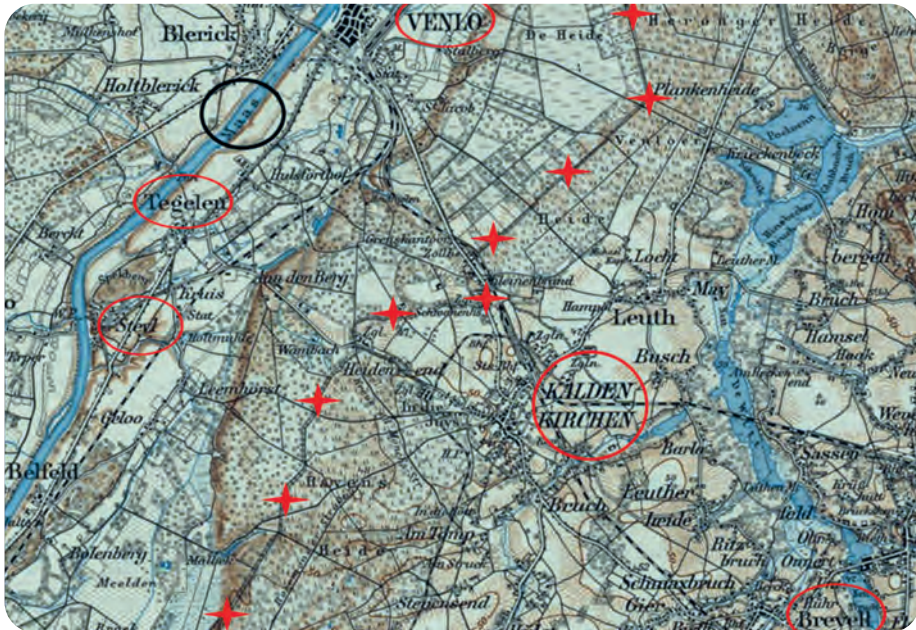
In het tweede deel van de vlucht was het oversteken van de Rijn het meest risikante onderdeel. Volgens de Duitse topografische kaarten van 1907 waren er

tussen Bonn, Köln en Düsseldorf slechts zes bruggen, waarvan drie spoorwegbruggen, die allen sterk bewaakt werden (5). Bovendien liggen deze bruggen in de onmiddellijke omgeving van de grote steden Bonn, Köln en Düsseldorf. Zowel Bonn als Köln liggen op de linkeroever en hebben de vluchters niet bezocht. Bij een overtocht over een streng bewaakte brug zouden vier haveloze vluchters snel opvallen, zodat het weinig waarschijnlijk is dat ze via een brug de Rijn passeerden. Gezien in het relaas ook Düsseldorf (afb. 4), op de rechteroever van de Rijn, vermeld wordt, kan vermoed worden dat ze in de buurt van die laatste stad de Rijn overstaken, vermoedelijk met een veerboot of op een vlot. Op de ‘Karte des Deutschen Reichs’ (1906 en 1907) staan 21 veerdiensten aangeduid op dit deel van de Rijn.

Figuur 4. Kaart omgeving Düsseldorf. Fragment Karte des Deutschen Reichs (1907), schaal 1:100 000. Kaartblad Düsseldorf 403. Met de Rijn en enkele mogelijkheden om over deze rivier te geraken met veerponten.

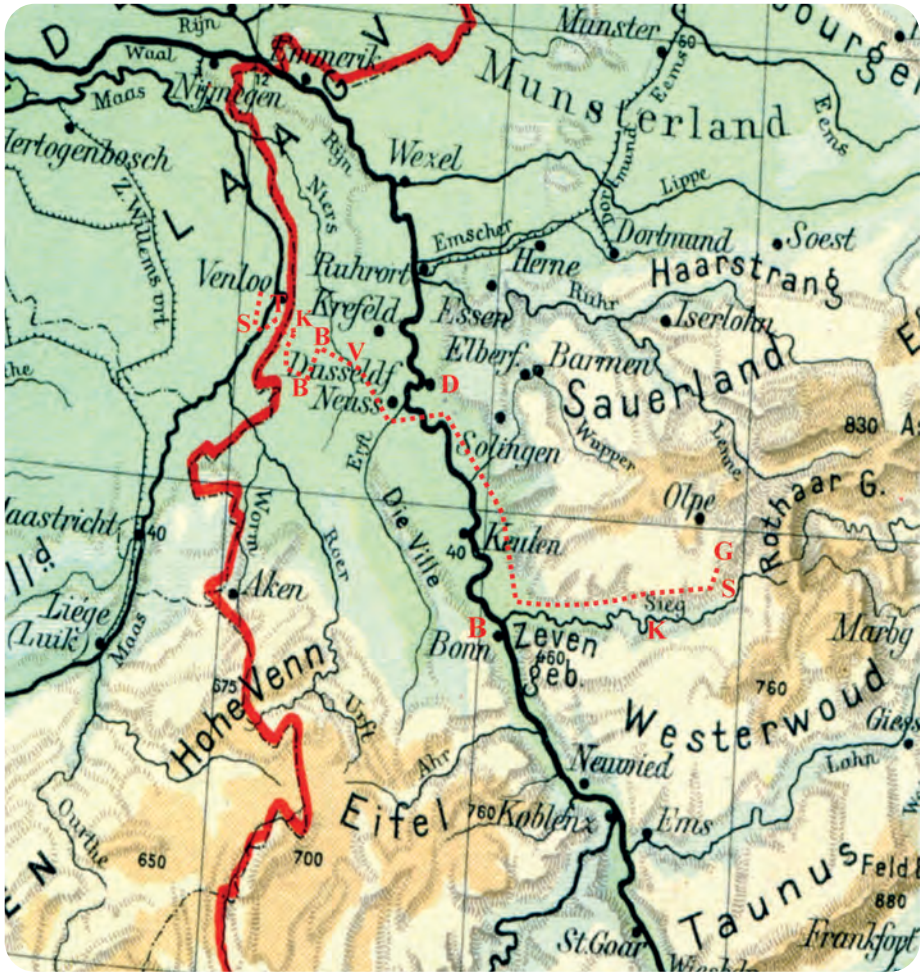
Eenmaal over de Rijn konden ze weer westwaarts vluchten door bossen, velden en akkers naar het neutrale Nederland. Hierbij passeerden ze de omgeving van de toenmalige Duitse dorpen Viersen, Breyell, Born en Kaldenkirchen dicht bij Venlo (afb. 5). Als ze alle vermelde dorpen hebben aangedaan, dan was het zeker geen vlucht in een rechte lijn naar de grens, maar eerder (bijna wanhopig) zoeken naar een geschikte locatie om de grens over te steken. Dit was niet evident: de grens met het neutrale Nederland werd zwaar bewaakt, net zoals de Belgische grens, met wachtposten en patrouilles.

Figuur 5. Kaart omgeving Venlo. Fragment Karte des Deutschen Reichs (1907), schaal 1:100 000. Kaartblad Kaldenkirchen 377. Met de grens (rode sterren) en de Maas, samen met de locaties die vermeld worden in het proces-verbaal.

Over deze belangrijke grenspassage worden spijtig genoeg in het verslag geen details gegeven, maar op basis van de kaarten komen twee mogelijke routes in beeld. De vermelding van de dorpen Kaldenkirchen, Breyell en het kleine Born (nauwelijks 10 huizen rond een kerk), suggereert de mogelijkheid dat ze het Brachter- en Biergardtscher Wald (D) en De Heide (NL) of het natuurgebied Ravensheide gebruikten om ongezien de grens te passeren. De laatste hindernis was de Maas, waarbij ze een veerpont in Steihl (of Steijl of Steyl) 's nachts met smokkelaars gebruikten. Vreemd hierbij is wel dat ze niet overstaken via de brug in Venlo. De Maas vormt (en vormde) immers niet de grens met Duitsland.

De vier jonge mannen legden in totaal ongeveer 220 km (afb. 6) af in 12 dagen. (6) Met die talrijke hindernissen was deze vlucht niet evident om te slagen. Ze hebben zeker een aantal keren geluk gehad. De kennis van de schipper Van Oeteren over de waterlopen Rijn en Maas was hierbij waarschijnlijk meer dan cruciaal. In volle oorlogstijd succesvol ontsnappen, twee rivieren en een grens passeren was zonder meer een uitzonderlijke prestatie.

Figuur 6. Kaart met de vluchtroute. Basiskaart uit Kwast A. 1927 Bos-Niermeyer Schoolatlas der geheele Aarde. Wolters-Groningen Den Haag, plaat 19. Vermoedelijke vluchtroute met de locaties Geisweid, Siegen, Kirchen, Bonn, Dusseldorf, Viersen, Breyell, Born, Kaldenkirchen, Tegelen, Steyl en Venlo (locaties op kaart staan aangeduid met de eerste letter).

Wie schrijft over Désiré Van Mansaert en Leon Van Oeteren een script voor een documentaire of film?

Levensverhaal

Jammer is wel dat we verder zo weinig weten over onze ‘held’. Dat weinige is dan nog afkomstig uit de archieven van de burgerlijke stand: niet bepaald boeiende lectuur, maar zeker in dit geval toch de moeite waard. Daarin lezen

Afb. 7. Wilgestraat (foto 1976, collectie Beluiken – Moreau in DSMG, Sint-Amansberg).

Afb. 8. Wilgestraat in 1976 (herkomst foto zie Fig. 7). Alle huisjes zijn gelijkaardig: venster en deur, twee volwaardige bouwlagen en een halve bouwlaag onder de zolder.
Eén venster op de verdieping.

we dat Désiré Van Mansaert in 1892 geboren werd in de Wilgestraat (afb. 7 en 8), zijstraat van de Wondelgemstraat, Rabotwijk Een onaanzienlijk straatje, maar toen nog niet zo lang aangelegd: dus met allemaal nieuwe huizen of eerder huisjes. Waarschijnlijk groeide Deeske er ook op. Zijn vader was loodgieter, zijn moeder Elodie Vanhoorde ‘zonder bedrijf, huisvrouw’. Ook Dees werd loodgieter en dit verklaart een en ander over zijn succesvolle ontsnapping in 1916 via het dak van de fabriek, waarin hij als krijgsgevangene tewerkgesteld was.

Blijkbaar was Désiré een nogal onafhankelijk type. Zo huwde hij als minderjarige (18 jaar) in 1910 met Helena François, naaister, drie jaar ouder dan hijzelf. Hij was milicien van de lichte 1911, stamboeknummer 58093, eerste Linierement. Enkele jaren later brak de oorlog uit. Meteen al in 1914 raakte Désiré gekwetst en belandde in krijgsgevangenschap. Hij herstelde en werd, allicht vanwege zijn beroepskennis, gedwongen tewerkgesteld in een Duits metaalconstructiebedrijf, dat meer dan waarschijnlijk ingeschakeld was in de oorlogsindustrie. In 1916 ontsnapte hij zoals hierboven verhaald.

Wat gebeurde er met zijn vrouwtje? Overleefde ze de oorlog niet? In elk geval vertrok Van Mansaert naar het Franse noorden waar hij zich vestigde en in 1922 hertrouwde met Maria Renard (Tourcoing, Dpt. Nord). Désiré overleed in Roubaix op 21 december 1958. Blijkbaar was hij een van de vele Vlamingen die na de ‘Grande Guerre’ in het zwaargehavende Frankrijk terecht kwamen, waar vooral de mannelijke jonge bevolking sterk uitgedund was.

Slot

Zo eindigde deze bijna hopeloze onderneming alsnog succesvol. Probeer het je voor te stellen: vier jonge mannen trekken klaarblijkelijk onopgemerkt doorheen onbekend vijandelijk gebied, midden in de oorlog toen iedereen op zijn qui vive was. Min of meer open wegen moesten ze mijden. Ze mochten allicht enkel 's nachts stappen, moesten zien aan eten te geraken... Waarschijnlijk probeerden ze het meeste te stelen. Meerdere keren zullen ze een verkeerde of onveilige weg ingeslagen zijn, moesten ze op hun stappen terug keren... eventueel sluipen. Ze konden aan niemand de weg vragen, zonder dat hun taal, Vlaams of Frans, hen zou verraden, al hadden vooral de twee Vlamingen waarschijnlijk wel wat Duitse woorden en zinnnetjes opgepikt op hun werk in de Duitse fabriek.

Vier jaar voor het begin van de eerste wereldoorlog moeten Désiré en zijn Helene een van de vele jonge koppeltjes geweest zijn die hun droom gedwars-

boomd zagen door het oorlogsgeweld. Dat eerste huwelijk overleefde de oorlog niet, of toch niet lang. Stierf H el ene, eventueel aan de Spaanse griep, zoals zovele sterk verzwakte, dikwijls jonge mensen? Of kwam er een kink in de huwelijkse kabel? We weten het niet.

Noten

(1) Het relaas van wat Désiré vertelde tijdens een militair gerechtelijk verhoor werd opgeschreven in de Nederlandse taal door militair inspecteur August Van Gyneghem. De Pro-Justitia is gedateerd 2 oktober 1916. Bewaard in Rijksarchief 2, Krijgsraad te Velde, nr. 987, Inv. nr. 23. Zo'n verhoor was standaard in dergelijke gevallen. De legerarchieven, meer bepaald de strafdossiers, zijn nu gedeeltelijk consulteerbaar in de Rijksarchieven verspreid over heel België.

(2) De namen van de dorpen en steden in het proces verbaal staan niet in de volgorde van de vlucht. De plaatsnamen tussen haakjes zijn de correcte namen op kaart.

(3) Reconstructie van de vluchtroute gebeurde op basis van de volgende topografische kaarten: www.landkartenarchiv.de Karte des Deutschen Reichs (1906-1907), schaal 1:100 000. Kaartbladen: Kaldenkirchen 377, Kempen 378, Altenkirchen 458, Düsseldorf 403, Solingen 404, Lüdenscheid 405, Waldbr ol 431, Siegen 432.

(4) In 1916 was het op 14 augustus volle maan en op 21 augustus laatste kwartier. Zie hiervoor (www.everydaycalculation.com). Na een zeer natte junimaand met 26 regendagen, waren de zomermaanden juli en augustus zeer droog met amper neerslag. (www.meteo.be/nl/klimaat/uitzonderlijke-gebeurtenissen-sinds-1901).

(5) De veerdiensten staan op kaart aangeduid met KF en WF. KF = Kahn F ahre, veer met een roeiboot, WF = Wagen F ahre, veerboot voor wagens. Zwenmend de Rijn over steken mag uitgesloten worden, vanwege de sterke stroming. Eventueel lieten de vluchtelingen zich met een vlot meedrijven of hebben ze een roeiboot 'geleend'.

(6) Tijden van de vlucht: ontsnapt op 13 augustus 1916, 24 augustus 1916 in Venlo, 30 september 1916 van Vlissingen naar Engeland. Op 2 oktober 1916 werd het proces verbaal opgesteld.

GENT BIJ DE BEVRIJDING IN 1944: MET DE 'STEEKKERRE' VAN 'T STAPELPLEIN NAAR 'T RABOT

Eric Vermeirsch

Bij de bevrijding probeerde de noodlijdende bevolking zich meester te maken van wat in het havengebied opgestapeld stond ter bevoorrading van de bezettende troepen. Dat gebeurde niet zelden met een stootkar, in het Gents steekkerre, een met mankracht voortgeduwde houten kar. Hierna volgt een zeer persoonlijk relaas van het gebeuren.

Mijn verhaal speelt zich af aan het einde van de tweede wereldoorlog. Dat was bij ons in 1944. Honderdduizenden Duitse soldaten moesten terugkeren naar hun eigen land. Natuurlijk konden deze Herren niet alles meenemen naar huis: ze moesten veel achterlaten, niet alleen van hun eigen bezittingen, maar ook van hetgeen zij hadden gestolen bij hun Vlaamse 'vrienden'. De Duitse entrepots (stapelplaatsen) zaten dus nog stampvol. Vlamingen waren ook toen al goede ondernemers, en Gentenaars zijn natuurlijk échte Vlamingen die regelmatig hun schuun vloams spraken, volledig correct dus. Daarom allen daarheen, vooraleer de Britten en de Canadezen er een stokje konden voor steken. Maar hoe kon je al die schatten daar weghalen? Paarden, karren en zelfs fietsen waren van de ene dag op de andere veel meer waard dan schilderijen en tapijten. 't Is altijd zo geweest, en 't zal altijd zo blijven, dixit mijn pa.

De entrepots waren gelegen in het havengebied. Als mijn herinnering klopt was dat ter hoogte van het huidige Stapelplein, amper een tweetal kilometer verwijderd van onze woning in de Rabotwijk. Mijn vader Modest wist dus wat hem te doen stond, al moest hij toch de nodige aansporingen te horen krijgen van mijn moeder. Ergens aan een 'steekkerre' zien te geraken en dan daar naar toe. Tussen haakjes: als we de overvloedige internetinformatie (of -reclame) te vinden bij steekkar of stootkar moeten geloven, zouden die woorden duiden op het handige ding dat we in het Gents kennen als 'duvelke'. Overigens is het wel steken en niet stoten. We houden het dus bij onze vertrouwde 'steekkerre': correct in zijn context.

Afb. 1. Het Sint-Widostraatje bij de Lievekaai, ook al vol steekkarren.
Tekening van arch. Gavel (DSMG).

Hoe dan ook, het was 'now or never'. Jaren nadien nog hoorde ik mijn ma aan haar zusters verhalen vertellen over diegenen die op die gezegende dag fortuin hebben gemaakt, durvers met initiatief en visie: the Ghensche Dream! De naam Leonard werd bij herhaling aangehaald. Leonard, toen nog een bonk van een man, zoon van Meelken (Melanie) uit de Olm- (Kaprijke-)straat. Mijn ma schetste in kleurrijke bewoordingen hoe Leonard op zijn eentje bijna een gans compartiment in één van de entrepots voor zichzelf had gereserveerd. Hij ging gewoon breeduit voor de toegangsdeur staan, met beide armen en benen gespreid, al roepende: "Da es ier allemol van mai!". Waarom ruzie zoeken met deze potige jonge starter? Er was genoeg voor iedereen (toen al). Ik weet met grote zekerheid dat hij er een luxueuze slaapkamer aan over heeft gehouden. Enkele maanden later trouwde hij trouwens en zal het bed hem hopelijk goed van pas zijn gekomen. Leonard had ook een enorme tafel buit gemaakt, maar

die heeft hij achteraf verkocht voor de spreekwoordelijke appel en ei. Want toen hij thuis geraakte stelde hij vast dat die tafel niet binnen kon door de voordeur van moeder Meelken. Dus stond het robuuste meubel eerst enkele dagen op het voetpad, zo goed mogelijk afgedekt.

Voor mijn ouders was de buit wat bescheidener, alhoewel. Het was mijn eerste kinderkamer, bestaande uit een legerbureautje, een klerkast, een boekenrek en een stoeltje zonder rugleuning, alles op een niet direct zichtbare plaats voorzien van ingebrande letters OKW, wat stond voor Oberkommando der Wehrmacht. Maar who cares? Verder nog talrijke riemen briefpapier en carbonpapier (zeer nuttig) en grote dozen met papierklemmen. Wat mij als knaap nog het meest waardevol leek was een enorme bruine papieren zak vol met droge soldatenkoekjes. Als je als soldaat toevallig in het trommelvuur zit, kan zo een knapperig koekje altijd voorzien van een kumazaadje (kurkuma) wel een opkikker zijn, denk ik. Maar het meest imposante was wel een platte metalen koker, zo een tien op vijftien centimeter diameter. Daarin staken allerlei benodigdheden om een geweer te kuisen, waaronder een lange ketting die je door de loop moest laten glijden. Jammer dat mijn pa in zijn haast het geweer zelf vergeten had, zoals in 1940, toen hij was opgeroepen om de nu vluchtenden tegen te houden: 't kan verkeren.

't Is allemaal goed afgelopen aan die entrepots. Wel kwam er plots nog een Duitse achterhoede voorbij in een soort pantserwagen met mitrailleur, terwijl de Gentenaars druk bezig waren met het vol laden van hun steekkerren. Die hebben dan maar eens goed in de lucht geschoten: Ordnung muss sein! Maar toen de Canadezen gezapig binnenreden, en er hier en daar ook nog wat schoten vielen, was alles dat niet vast zat al netjes afgevoerd en opgeruimd.

Mijn ma stelde met enige bitterheid vast dat hare Modest weer eens had gefaald. Normaliter moesten wij vanaf die dag tot de Gentse bourgeoisie behoord hebben, maar 't heeft niet mogen zijn. De tijd was nog niet rijp om te 'perceren'. Persoonlijk vond ik het toch een krachttoer van mijn pa: alleen al het heen en weer rijden met die steekkerre met hier en daar nog een rond zwalpende Duitser. Levensgevaarlijk...!

Ik heb in ieder geval lang genoten van al deze op de vijand veroverde goederen. Jaren aan een stuk maakte ik lange kettingen met de papierklemmen. Het algemeen totaal lag vermoedelijk ergens rond twee kilometer. En het briefpapier gebruikte ik voor mijn opstelletjes en schoolwerk. Maar van mijn ma mocht ik het enkel als kladpapier gebruiken, want bovenaan elk blad stond een prachtige arend gedrukt, met onder zijn poten een klein hakenkruisje, och-arme. Dat vond ik toch spijtig: waarom niet in 's hemelsnaam? Volwassenen

maken het soms onnodig ingewikkeld. Geen enkele medeleerling bezat zo'n mooi papier. Maar nu die Duitsers vertrokken waren, was het verstandiger altijd AMDG (Ad Majorem Dei Gloria: Ter Meerdere Glorie van God) bovenaan elk papiertje te zetten. Plus een klein gewoon kruisje zonder weerhaken. Dat was de goede raad die mijn ma mij gaf.

De vraag rijst: is dat nu allemaal echt gebeurd? Ja, ja, want het zijn mijn herinneringen, maar wel al van meer dan 75 jaar geleden. Eerlijk gezegd: ik heb het niet met mijn eigen ogen gezien, ik weet het alleen maar van horen zeggen. En ik fantaseer graag. Maar wat dan nog? Lees eens een paar boeken over Napoleon en dergelijke grootheden, geschreven door zeer geleerde typen. Dus, beste lezer, ik ben er van overtuigd dat je mij niet op leugens zult betrappen. Naar bewijzen moet je mij niet vragen. Welke bewijzen, trouwens? Ik zocht op het internet een foto van een steekkerre of stootkar: niets te vinden. Als kind heb ik nochtans verschillende keren in een steekkerre meegereden tijdens de verhuizingen van de familie Van Damme. De Lievekaai stond er destijds vol van (afb. 1 en 2). Je kon er altijd een huren. Nu doen ze dat met auto's en ze noemen dat een combi of zoiets. Stel u voor dat elke Gentenaar zijn eigen steekkerre voor de deur zou parkeren, zoals nu zijn eigen auto...

Afb. 2. De Lievekaai waar mensen die er geen hadden, een steekkerre konden huren. Op het rechter hoekhuis met het Braderijstraatje lees je: Verhuring van stotkarren (fotoverzameling DSMG, met dank aan André Maes).

KERKELIJKE CONCURRENTIE VOOR DE GENTSE BENEDICTIJNENABDIJEN (CA. 1200-1500)

Deel 1. Nieuwe abdijen

Marc Hanson

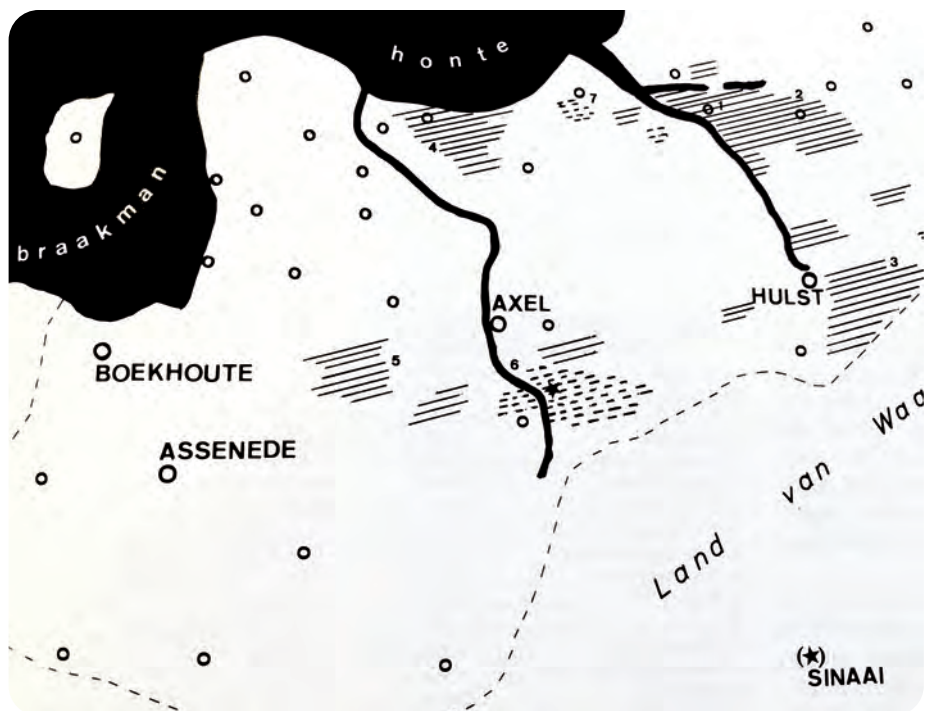
In de dertiende eeuw kenden de Sint-Baafsabdij en Sint-Pieters, grote financiële zorgen. De literatuur over beide abdijen legde de oorzaken van die problemen, geheel terecht, in het verkeerde beleid van die abdijen met hun vele hoge, onnodige uitgaven. Maar dat was de enige oorzaak niet: vanaf de dertiende eeuw kregen de twee Gentse, toen al bijna een half millennium oude stichtingen serieuze concurrentie van nieuwe orden en kloosters. Die concurrentie heeft hen pijn gedaan en hun financiële problemen wellicht nog versterkt.

De concurrenten kunnen in twee groepen ondergebracht worden: (1) nieuwe abdijen van cisterciënzers en norbertijnen gevestigd op het platteland en (2) kloosters die tot groei en bloei kwamen, niet buiten de steden, maar er binnenin. Wat de nieuw gestichte abdijen betreft, kwam de wedijver meer van de cisterciënzers dan van de norbertijnen, die in Vlaanderen en zeker in en rond Gent zwak vertegenwoordigd waren. Nieuw gestichte kloosters hadden dankzij hun charismatische boegbeelden en nieuwe idealen, grote invloed op de samenleving. Ze kregen de steun van de Vlaamse graven, van edelen en rijke patriciërs in de steden. Op korte tijd overtroffen ze de oude benedictijnenabdijen in ledental en soms zelfs in domeinbezit.

In dit GT nummer kan je over de eerste groep lezen, in het volgende over de tweede. Hierin wordt niet gepoogd een volledig overzicht te geven van het Gentse kloosterwezen in de hoge middeleeuwen. Het blijft beperkt tot wat de titel suggereert. Sommige kloosters en hun stichtingen worden alleen even aangestipt om de gegevens te kaderen binnen de toenmalige kloostergeschiedenis in het algemeen en die van Gent in het bijzonder.

Cisterciënzers van Baudelo

Het ontstaan van de Baudelo abdij klimt op tot ca. 1200. In 1197 trok Boudevijn van Boekel (+1205), een benedictijnenmonnik van de Gentse Sint-Pietersabdij, zich terug in een kluis op de *Coudenborn* in het Waasland. Met enkele religieuzen die hem kwamen vervoegen, vormde hij een gemeenschap in Klein-Sinaai. Die werd begin dertiende eeuw door de bisschop van Doornik erkend en direct gesteund door de graven van Vlaanderen. In 1217 trad de communauteit toe tot de Orde van Cîteaux als dochter van de Henegouwse abdij van Cambron. Gravin Johanna schonk toen twintig bunder (ca. 26 ha) grond om de bevoorrading en het voortbestaan van de abdij te verzekeren. De cisterciënzers van de abdij van Baudelo bezaten sinds 1259 aan de Gentse Ottogracht het ‘huus van Baudelo’, waarin ze vooral hun handelsbetrekkingen met of via Gent verzorgden.

Afb. 1. De gronden van de mannelijke en vrouwelijke cisterciënzerstichtingen in de omgeving van Gent waren overwegend in de Vier Ambachten gelegen (kaartdetail uit de Kraker, 1993) met de grenzen: boven rechts de Braakman (later ingepolderd), de Honte die evolueerde tot Westerschelde, en de streepjeslijn onder: grens met het land van Waas. Uiterst links: grens met het Brugse Vrije. Met schematische aanduiding van het bezit van Baudelo (gestreept) en Hage (onderbroken streepjes, met middenin de locatie van de abdijscurtis (hof) aangeduid met sterretje).

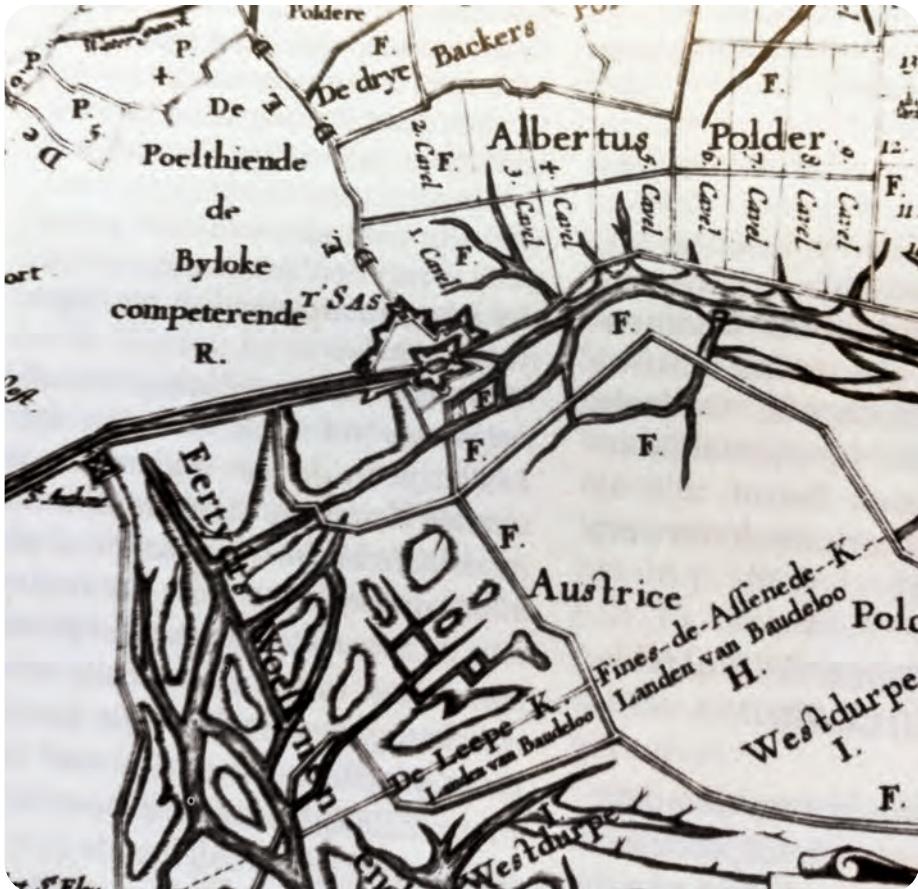
Baudelo stichtte verscheidene uithoven van waaruit veel inpolderingen werden gerealiseerd, in wat de Vier Ambachten genoemd werd: de omgeving van Boekhoute, Assenede, Axel en Hulst (afb. 1). Zo richtte de abdijs een uithof in te Lamswaarde (ten noorden van Hulst) en te Othene (ten noorden van Axel, dichtbij de Honte, later Westerschelde). Eind dertiende eeuw had ze haar domein uitgebreid tot wellicht meer dan duizend gemeten (bewerkt) land. Tussen haakjes: één gemet is ca. een halve hectare, licht variërend naargelang de streek. Eind veertiende eeuw breidde Baudelo dit uit tot alleen al in de Vier Ambachten meer dan 4000 gemeten land, moer en ‘woestinen’. Tijdens de vijftiende eeuw wist de abdijs dit domein te consolideren.

Enkele monniken van de twee oude Gentse abdijen verlieten zelfs hun stek om alsnog cisterciënzer te worden. Maar vanaf 1572, bij de eerste aanvallen van de watergeuzen, kreeg ze het moeilijk. In 1576 werd de Gentse calvinistische republiek opgericht, maar al snel keerden de oorlogskansen. In 1583 kwam Sas van Gent terug in Spaanse handen en in september 1584 werd Gent zelf Spaanse bezit. De onafhankelijk geworden noordelijke provincies, de ‘Staatsen’, probeerden de Vier Ambachten in te palmen, onder andere met behulp van moedwillige inundaties. De vijandelijkheden sleepten aan tot september 1644, toen de Staatsen Sas van Gent veroverden. Deze toestand werd bezegeld met de Vrede van Münster (1648), die weliswaar de Vier Ambachten opdeelde in een noordelijke (‘Staatsen’) zone en een zuidelijk (‘Spaans’) gebied, maar die eindelijk vrede bracht. Die hele periode van de Tachtigjarige Oorlog (ca 1575-1644) lagen de Vier Ambachten in het oorlogsgebied en was het een niemandsland. In dit gebied hielden alle partijen rooftochten, zodat niets meer onderhouden of hersteld werd. Vandaar de gedwongen verhuis van de Wase abdijsgemeenschap naar Gent, waar het ‘Huis van Baudelo’ omgebouwd werd tot een volwaardige abdijs.

Cisterciënzerinnen

Rond Gent werden in de eerste helft van de dertiende eeuw naast het mannenklooster van Baudelo, vooral cisterciënzerinnenabdijen gesticht. Dit gebeurde in nauwe samenwerking met de Vlaamse graven en/of zeer rijke Gentse families. De abdisen van die abdijen kwamen vaak uit Gentse patriciërsfamilies. De koorzusters werden monialen genoemd. Mannelijke telgen uit diezelfde families traden dan weer bij voorkeur in in een cisterciënzerabdijs in plaats van in één van de twee Gentse benedictijnenabdijen. De Bijloke-abdijs, die van Heusden naar Gent binnen de stadsvesten verhuisde, is veruit de bekendste en best bestudeerde van deze Gentse stichtingen voor vrouwen. Andere zusterabdijen van dezelfde orde in Gent waren: Nieuwenbos (oorspronkelijk in Ou-

denbos: Zeveneken-Lokeren), Oost-Eeklo (gesticht 1228), Doornzele en Ter Hagen (Haeghe bij Axel), allen oorspronkelijk op het platteland dus.

Afb. 2. Het noordelijk gelegen Bijloke- en Baudelobezit in de buurt van Sas van Gent en Westdurpe (kaartdetail overgenomen uit de Kraker, 1993).

Net als hun mannelijke tegenhangers waren die cisterciënzerinnenabdijen met grafelijke steun (giften, grondschenkingsen) actief in de ontginningspolitiek. Volgens hun orderegels hadden zij immers de plicht ‘woeste’ (onontgonnen) gronden (*wastines*) in cultuur te brengen (weiden, akkers). Vooral gravin Johanna van Vlaanderen-Henegouwen, beter gekend als ‘van Constantinopel’ (1205-1244), was hierbij van grote invloed. Vanuit een centrale curtis (hof, Frans: court) werden bossen geroid, moerassen drooggelegd, afwateringsgrachten gegraven, dijken opgeworpen (afb. 2). Zo ontstonden domeinen of zogenaemde uithoven, bijvoorbeeld ten noorden van Gent. Zoals de monniken

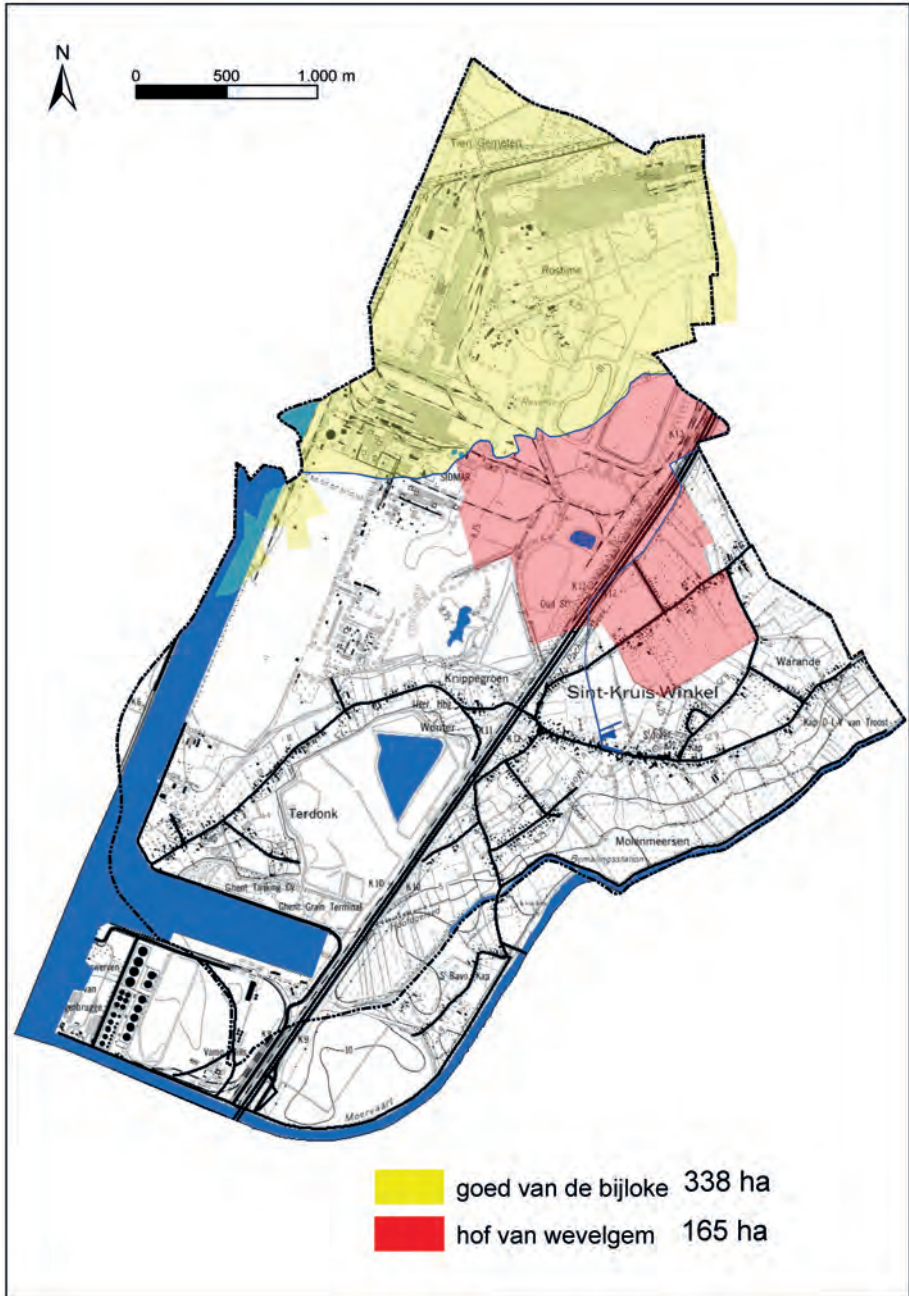
werkten de monialen met talrijke lekenbroeders, die onder meer instonden voor de landbouwactiviteiten van de abdij zelf (*domus*) als van de verder afgelegen uitbatingen (*curtes*). Later, meestal vanaf de veertiende eeuw, werden die taken om uiteenlopende redenen uitbesteed aan loonarbeiders of werden domeinen verpacht aan rijke boeren. De vrouwenabdijen werden soms rijk begiftigd en moesten het zeker niet stellen met de kruimels.

De abdij Ter Hagen, gesticht in Assenede ambacht in 1220 en tien jaar later verhuisd naar Axel ambacht, is hiervan een goed voorbeeld. Mogelijk ontstond het straatdorp Winkel met de Heilig-Kruiskerk uit zo'n *curtis* (afb. 3). De naam Sint-Kruis-Winkel onderscheidt deze uithoek (winkel!) van andere 'Winkels', zoals Oost-Winkel.

In de eerste helft van de dertiende eeuw deed de abdij, na een moeizame start, in haar nieuwe locatie verscheidene bedijkingen, ze groef moeren uit voor turfwinning en bracht woeste gronden in cultuur. Tijdens de veertiende eeuw wisten de cisterciënserinnen hun domein in de Vier Ambachten flink uit te breiden. Een gedeelte ervan bleven ze toen direct met lekenzusters exploiteren. Hun domein besloeg eind veertiende eeuw bijna duizend gemeten. Dit domein zou in de decennia erna stabiel blijven en omvatte in 1563 ruim 1500 gemeten, ondanks een crisis eind 15de eeuw. De verwoesting van Ter Hagen in 1579 door onder meer Gentse milities, deed de zusters voorgoed de wijk nemen naar Gent. Hun gronden behielden ze.

Het grondbezit van de Bijloke bevond zich eveneens overwegend in de Vier Ambachten ten noorden van Gent (zie afb. 1 en 2). Vooral in de loop van de 13de en 14de eeuw kende dit een sterke aangroei. De kern ervan was gelegen in het gedeelte van de parochie Winkel, nu Sint-Kruis-Winkel, in het ambacht Assenede, waar nu een grote staalfabriek actief is. Deze parochie omvatte verscheidene hoeven, onder andere het Hof ter Wostine. In 1571 was de Bijloke er de belangrijkste grootgrondbezitter met 338 ha of ruim 22 % van de totale oppervlakte. In vergelijking daarmee was het bezit in die streek van de Sint-Baafsabdij (ondertussen bisschopskapittel geworden) maar een kruimel. De Bijloke had drukke contacten met de cisterciënzerabten van Baudelo en Ten Duinen (Nieuwpoort), onder meer bij de aanstelling van abdisen en bij visitaties. De abten van beide abdijen bemiddelden ook in conflicten rond grondbezit en onderhoud van wegen.

Een andere concurrent, de abdij van Doornzele, werd gesticht in de vroege dertiende eeuw vanuit de abdij van Gistel, mogelijk met de steun van de gelijknamige adellijke familie. Een van de benedictinessen trok uit het West-

Afb. 3. In de loop van de dertiende eeuw verwierven abdijen, onder andere de Bijloke, heel wat gronden ten noorden van Gent in het Ambacht Assenede. Een belangrijk buur-grondbezitter van de Bijloke was de cisterciënzerinnenabdij Guldenberg uit Wevelgem (kaartdetail overgenomen uit M.C. Laleman, 2017).

Vlaamse Gistel weg om een soberder leven te leiden. Die zusters konden zich vestigen in Doornzele bij Evergem waar de abdij bezittingen had. Veel abdisen van Doornzele behoorden tot Gentse patriciërsfamilies. De graven van Vlaanderen schakelden ook deze abdij in voor de ontginning van gronden in de ambachten Axel en Assenede. De twee dertiende-eeuwse uithoven van de abdij, Haghe en Trist, getuigden van de belangrijke impact, die ook deze abdij had in de ontplooiing van het rurale gebied ten noorden van Gent. De naam Haghe, oorspronkelijk bij Axel, na de afscheiding van Zeeuws-Vlaanderen overgegaan op een refuge van de abdij in de Molenaarstraat, leeft verder in de enkele jaren geleden gecreëerde verbinding Terhagen tussen de Groenebriel en de Blaisantvest afb. 4, een rustige wandel- en fietsroute, gedeeltelijk ook toegang tot de autoparking van AZ Sint-Lucas.

Norbertijnen in Drogen

Het was Iwein van Aalst die de norbertijnen van Zalegem (Vrasene) in 1138 naar Drogen haalde. De orde, gesticht in de buurt van Laon door Norbertus

Afb. 4. Gedeelte van de nieuwe weg Terhagen.
In de achtergrond de Blaisantvest; links boven gebouwen van Rabotvins.

van Xanten, bestond toen bijna twee decennia. De nabijheid van de stad Gent, gemakkelijk bereikbaar via de Leie, zal die overbrenging hebben gemotiveerd. De volgelingen van Norbertus legden zich toe op handenarbeid, koorbede en de zielzorg in heel wat jonge parochies. Op het einde van de dertiende eeuw bezat de abdij van Drongen dertien parochiekerken met de daaraan verbonden inkomsten en het recht om er de pastoors voor te stellen.

De helft van de pastoors waren priesters van de eigen abdij, die ook effectief als ‘buitenheer’ in de parochie zelf woonden. Met dat aantal kon de abdij niet tippen aan Sint-Pieters en Sint-Baafs, die ongeveer dubbel zo veel ‘altaren’ (kerken) onder hun hoede hadden. Ook de Sint-Gerulfuscultus in de abdij en in sommige parochiekerken had bijlange na niet de uitstraling van die van de Sint-Baafsabdij met Bavo, Macharius enz. Drongen bleef in de middeleeuwen een bescheiden abdij met een beperkte religieuze, culturele en economische uitstraling. In en rond Gent was het ook de enige norbertijnenstichting.

Productie: basis van rijkdom

Deze concurrenten waren feitelijk van hetzelfde type als de benedictijnengemeenschappen: abdijen die vooral steunden op grondbezit en de opbrengsten ervan. Ze verschilden echter, niet alleen in hun oorspronkelijke ligging in landelijk gebied, maar ook in hun veel intensere betrokkenheid in het aanmaken en verhandelen van producten die onontbeerlijk waren in de zich snel ontwikkelende steden: bouwmaterialen, meer bepaald baksteen en tichels voor daken en vloeren, en - niet minder belangrijk - turf voor verwarming. De plaatsnamen Tichelrei, Torfbriel en Zeeuwse Aard (de vroegere naam van het Sluizekenpleintje) zijn afgeleid van de drukke handel met Zeeuws-Vlaanderen.

Bakstenen en ‘tichels’

Baudelo en de Gentse cisterciënzerinnenabdijen waren inderdaad betrokken bij interessante marktgerichte economische activiteiten zoals het delven van turf en het vervaardigen van bakstenen en dakpannen, in die tijd tichels genoemd (afb. 5). Het is geen toeval dat er in het Bijlokehospitaal vanaf het midden van de dertiende eeuw ook met baksteen werd gebouwd, wellicht afkomstig uit het Waasland. De reftergevel, zichtbaar vanaf de Godshuizenlaan (afb. 6) wordt algemeen beschouwd als een vroeg hoogtepunt van deze bouwmethodiek, niet alleen in Gent, maar ook ver erbuiten.

Afb. 5. Daktegels ('tichels'), vermoedelijk uit begin 18de eeuw, gevonden als opvulling in een verbouwd huis uit 1709 in de Goudstraat. De tichels zijn licht gebogen en voorzien van een ophangpunt (links midden, afgeslagen). De bovenste bedekte ongeveer één derde van de tichel er onder.

De Vlaamse graven hadden een belangrijke inbreng in de start en de eerste bloei van die nieuwe baksteenarchitectuur. Zij schakelden edelen en goeude burgers in om de nieuwe nijverheid te stimuleren. Ze deden dat in samenwerking met (grote) cisterciënzerabdijen. In 1223 schonk gravin Johanna twee bonnaria (bunder Gentse maat: ca. 2,5 ha) aan de Baudeloabdij om daar stenen te vervaardigen. Deze grafelijke beslissing ligt aan de oorsprong van een bloeiende artisanale bedrijvigheid in Stekene vanaf ongeveer 1240. Die productie was niet alleen bestemd voor de abdij zelf en haar domeinen, of voor de bouw van rurale kerkjes, maar zeker ook voor de export naar Gent. Het rond 1260 in Gent goed verspreid baksteenformaat (30 x 14 x 5,5/7 cm) was wellicht van Wase (Stekense?) makelij. Voor die export werden de Moervaart - Schipgracht en vanaf 1315 ook het kanaal tussen de Moervaart en Stekene, de Stekense Vaart, gebruikt (afb. 8). De oudste kern van de kerk van Sint-Kruis-Winkel wijst op een laat-dertiende-eeuwse baksteenconstructie.

Baksteen was daar sneller beschikbaar en veel minder duur dan de Doornikse steen. Ook andere dorpskerken op de dekzandrug van Maldegem – Stekene in het Meetjesland – Waasland (Wachtebeke, Moerbeke, Stekene, Eksaarde, Sinaai, Belsele) werden al vrij vroeg met kwaliteitsvolle baksteen gebouwd.

Turf

Een essentieel onderdeel van de ontginningsopdrachten die de Vlaamse graven vooral aan cisterciënzer(innen)abdijen uitbesteedden, was de min of meer systematische turfontginning tussen Gent en de Westerschelde en langs de Noordzeekust. Turf is gedroogd veen (Vlaams: moer), gevormd uit de overvloedige moerasvegetaties, vooral riet, die bij overstromingen bedolven werden onder zand of klei, verstierven en in half verteerde toestand bewaard bleven. Net als bruinkool en steenkool later en in andere streken, kon turf gebruikt worden als brandstof. De oudst bekende vermelding van moergronden bestemd voor turfwinning in de Vier Ambachten dateert van 1139. De norbertijnen van Drongen kregen toen bos en moergrond ten geschenke in Hulsterlo bij Hulst van de machtige edelman Iwein van Aalst (+1145), schoonzoon van

Afb. 6. In dit sneeuwlandschap komt het unieke baksteenmaaswerk van de westgevel van de refter van de Bijloke abdijskerk goed tot zijn recht. Probeer je in te beelden dat het verkeer over de stadsring ter hoogte van de Godshuizenlaan nu de plaats inneemt van de koetjes die hier naar hun drenkplaats trekken (Archief Gent – Zwarte Doos).

Filips van den Elzas. Ook rijke families waren soms bij de turfwinning betrokken. Telgen uit de Gentse familie Uten Hove zoals Boudewijn, bezaten turfgronden bij de abdij van Doornzele en waren omstreeks 1240 aanwezig in het gebied ten noorden van Gent. De turf werd via talrijke waterloopjes (turfkanaalen) getransporteerd. Die kwamen uiteindelijk in de Moervaart of de Schipgracht terecht en zo geraakte de brandstof in Gent (afb. 7).

Het succes van de turfwinning was geen toeval. De massale ontbossing en de demografische groei van Vlaanderen leidden in grote steden als Gent tot brandstofschaarste. Ca. 1300 was Gent met zijn minstens 60.000 inwoners

Afb. 7. Via talrijke waterloopjes verbonden met de Moervaart en de Schipgracht, werd turf uit het gebied ten noorden van Gent naar de Arteveldestad vervoerd (detail overgenomen uit de Mercatorkaart van Vlaanderen (1540, uitgave 1585). De gekleurde stippellijnen duiden bestuurlijke gebieden aan: boven de Vier Ambachten, rechts het Land van Waas, links en onder: de Oudburg, rechts onder het Land van Aalst met Dendermonde.

veruit de grootste stad in de Nederlanden, gevolgd door Brugge (46.000) gedolven op moergronden waarvan de prijs varieerde naargelang de dikte en de kwaliteit van de veenlaag, bood een goed alternatief. Het diende als brandstof voor ambachtelijke bedrijven (brouwerijen, steenbakkerijen, kalkovens, de lakenververij enz.) en voor huishoudelijk gebruik (huisverwarming, in de keuken). Vooral in de dertiende eeuw was de verkoop van turf erg winstgevend.

Geraadpleegde literatuur

Dit eerste deel is vooral gebaseerd op een hoofdstuk van Adrie de Kraker in het monumentale boek 'Over den Vier Ambachten' (1993) en op de referentie Laleman e.a. (2017). In dit laatste, lang artikel werd een nieuwe synthese gebracht op basis van oudere en nieuwe(re) literatuur, historische kaarten, archiefonderzoek door wijlen Daniël Lievois en (recent) archeologisch onderzoek. Er wordt ook aandacht besteed aan de ruimere context waarin deze domeinen ontstonden.

Blockmans, W. (1987), *Een middeleeuwse vendetta. Gent 1300*, De Haan.

Braeckman, W. (1963). De moeilijkheden van de Benediktijnerabdijen in de late middeleeuwen: de Sint-Pietersabdij te Gent (ca. 1150-1281). In: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, deel 17, p. 37-103.

Debonne, V. (2015), *Uit de klei, in verband. Bouwen met baksteen in het graafschap Vlaanderen 1200-1400*. (Doctoraal proefschrift K. U. Leuven), Leuven. Geraadpleegd via internet.

de Kraker, A. (1993), De rol van de cisterciënzerabdijen bij de vorming van het middeleeuwse landschap en de exploitatie van de grond tot eind zestiende eeuw. In: "Over den Vier Ambachten", Deurinck, p. 251-262.

Haemers, J. (2018), De opmerkelijke speech van Iwein van Aalst. In: *Wereldgeschiedenis van Vlaanderen, Kalmthout*, p. 89-94.

Heins, M. (1921-1923). *Gand. Sa vie et ses institutions*, deel III, Hoste, Gent, p. 44-45.

Laleman, M.C. (2017), Cisterciënzerdomeinen ten noorden van Gent. Over hun ontstaan in de dertiende eeuw, hun lokalisatie, hun bestaan en hun sociaaleconomische betekenis voor de agglomeratie. In: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, deel LXXI, p. 7-54.

Melville, G. (2012), *Die Welt der Mittelalterlichen Klöster. Geschichte und Lebensformen*, München (C.H. Beck).

Pairon, E. (1981). De financiën van de Sint-Baafsabdij in de 14de-145de eeuw. In: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, deel 35, p. 61-79.

Trio, P. (2006), Een middelgrote norbertijnengemeenschap in de Gentse marge 1136/1138 – ca. 1580. In: *De Oude Abdij van Drongen. Elf eeuwen geschiedenis*, Leuven (KADOC – K.U. Leuven), p. 45-125.

Warlop, E. (1968), *De Vlaamse adel voor 1300*, Handzame, Pro Familia et Patria, 2 delen en vermeerderde Engelse uitgave (1976) *The Flemish Nobility before 1300*, Kortrijk, Desmet-Huisman, 4 delen.

DE POORT AAN DE HOOFDBRUG: EEN VERGETEN STADspoort

Luc Devriese

De Burgstraat is een oude en al eeuwenlang zeer belangrijke straat. Ook al zwijgen zelfs de meest volledige beschrijvingen van de Gentse stadsverdediging (1200-1300) erover in alle talen, er was wel degelijk een stadspoort die de vrije toegang vanuit ‘de buiten’ via die straat belette: de poort aan de Hoofdbrug over de Lieve (afb. 1). Wellicht werd ze vergeten omdat ze in de Gentse geschriften slechts zelden vermeld staat en dan nog zonder eigen naam: als poort ‘vander’ of ‘ter Hoofbrugge(n)’. Bovendien werd ze al in 1370 afgebroken. Het onbetwistbare bestaan van deze poort tot 1370 roept moeilijk te beantwoorden vragen op, vooral in verband met de toegang tot het grafelijk domein bij het Gravensteen.

De Burgstraat is een oude Gentse straat. Maurits Gysseling vond een vermelding als Borcstrate in 1241 en meerdere noteringen van de naam nog in dezelfde eeuw (1). Het kan niet anders of er moet wel een poort geweest zijn die

Afb. 1. Het gaat hem hier wel degelijk om de Hoofdbrug en niet om de ‘Onthoofdingsbrug’ zoals de volksetymologisch vervormde naam luidt (foto 2019).

- Van den speye ter Braembrugghen, 82 lb. 2 s. 3 d.
 Van der brugghen bachten Walle, 45 lb. 6 s. 8 d.
 Van der Minnebrugghen, 3.234 lb. 5 s. 9 d.
 Van den andren brugghen te boetene, 136 lb. 16 s. 1 d.
 5 Van den mure up de Leye bi der Veebrugghen, 4.753 lb. 15 s. 1 d.
 Van der poorten an de Hoofbrugghen, 12 lb. 19 s. 5 d.

**[12] Somme van allen den wercken die binnen desen jare
 sijn, ghelijc dat hiervoeren ghescreven staat, 12.341 lb**

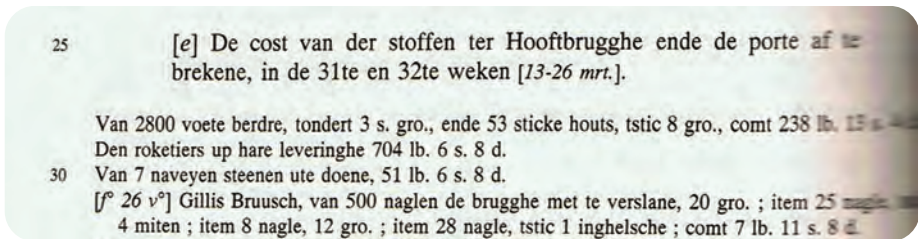
Afb. 2. Notering van betaling voor werk uitgevoerd aan de Poort bij de Hoofdbrug in de Gentse stadsrekeningen (zie referentie Nicolas en Prevenier, 1999, in noot 2).

de vrije toegang tot de stad via deze straat belette. Ze staat inderdaad vermeld in de geschriften bewaard in Archief – Gent (Zwarte Doos), zij het slechts enkele keren (afb. 2 en 3).

Hoe is het te verklaren dat deze poort over het hoofd gezien werd in de vele beschrijvingen van de Gentse stadsversterkingen, die vrijwel allen gebaseerd zijn op eerder gepubliceerd werk en/of op min of meer recente archeologische bevindingen. In de weinige vermeldingen van deze ‘vergeten’ poort kreeg ze zelfs geen eigen naam mee. Ze werd genoemd naar de brug over de Lieve, die bekend stond als Hoofdbrug (2). De reden voor deze ‘vergetelheid’ is te zoeken in het feit dat de kosten van de stadswerken van de rekeningenjaren met notities over precies deze poort veel later in druk uitgegeven werden dan de andere 14de-eeuwse (3). Ook de afbraak ter gelegenheid van een vernieuwing van de Hoofdbrug in 1370 kwam pas in 1999 aan de oppervlakte in de uitgave van stads- en baljuwsrekeningen van die jaren door Nicolas en Prevenier (zie noot 2).

Dit is natuurlijk niet de reden van de schaarsheid aan vermeldingen, en ook van het ontbreken van deze poort in de lijstjes van bv. wachtdiensten aan stadspoorten, waarin overigens nooit alle poorten begrepen waren (4). Misschien moeten we die zoeken in het speciale statuut van de kleine zone rond het Gravensteen waartoe de poort aan de Hoofdbrug toegang verleende: het grafelijk gebied binnen Gent met het castrum en de Oudburg. Behalve parochiaal (de burggrafelijke Sint-Veerleparochie) had dat evenwel geen speciaal statuut. De eigenaars en inwoners waren onderworpen aan de voorgeboden

(reglementen) van de stad. Zeker na het verkrijgen van stadsrechten onder Filips van de Elzas (1178) was deze speciale situatie van weinig betekenis in het dagelijkse leven van de Gentenaars.

Afb. 3. Nadat de stadsvesten bij een aanzienlijke uitbreiding van de versterkte stad in deze zone een heel eind naar het westen opgeschoven, verving de Brugsepoort zowel de Turrepoort bij de Poel als de poort bij de Hoofdbrug over de Lieve. Notitie van betaling in 1370 voor de afbraak van de poort en werken aan de brug in Nicolas en Prevenier (1999).

Stippen we nog even aan dat de Hoofdbrug ouder kan geweest zijn dan de Lieve die ze overbrugt. Immers, voor dat kanaal maakte men halverwege de dertiende eeuw in de hier besproken zone gebruik van een oude Leie arm (5). Eenmaal over de brug en door de poort kwam men via een tweede brug, de 's Gravenbrug, nu Vleeshuisbrug over de nu nog bestaande Leie, in de portus, de eigenlijke stad. Daar had je meteen de Hoogpoort, naam die niet op nog een poort slaat, maar afgeleid is van portus (poort) in de betekenis van stad. Ook in Gent had men het in officiële documenten over de wetten of 'voorgeboden' van de 'poort' (stad). Gysseling (1954) vertaalt de Hoogpoort dan ook als 'de hoge stad'. Iets wat topografisch klopt.

Tot slot nog dit: Hoofdbrug is nog steeds de officiële naam (afb. 3), maar velen zullen ze beter kennen als Onthoofdingsbrug, naar een aloude stadslegende, mooi maar gruwelijk. We vinden ze uitgebeeld op een zeventiende-eeuws schilderij van Pieter Pieters in de collectie van het STAM en ook op de gravure van Hondius uit dezelfde tijd, te zien in bijgaand artikel over een huis aan de voet van de brug. De naam Hoofdbrug betekent belangrijkste brug (zie ref. 1). Dat is evident, maar het is allesbehalve duidelijk waarom precies deze brug de belangrijkste zou geweest zijn. En dat nu uitgerekend de poort bij deze brug in de vergetelheid geraakte...!

Referenties

- 1 Gysseling, M. (1954). *Gent's vroegste verleden in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen, De Standaard, p. 49.
- 2 Van Werveke, H., Verhulst, A.E. (1960). Castrum en Oudburg te Gent. In: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, jg. 14, p. 3-59; Nicolas, D., Prevenier, W., 1999, *Gentse Stads- en Baljuwsrekeningen 1365-1376*, Brussel. Kon. Academie van België – Kon. Commissie voor Geschiedenis, p. 50 en 154 (stadsrekeningen van 1344-134, 1366-1367 en 1370-1371 in Archief Gent, reeks 400).
- 3 Lijst van de uitgaven van stads- en baljuwsrekeningen van Gent bij Nicolas en Prevenier, 1999, p. V en VI. Op deze en nog één andere uitzondering na – de uitgave door Alfons Van Werveke, postuum in 1970 - werden de rekeningen allen in druk gegeven in de periode 1874-1900.
- 4 Van Werveke, A. (1908), *Gentsche stads- en baljuwsrekeningen 1280-1336*. Register, Gent, Vyt, p. 1293-1294.
- 5 Gelaude, F. (2018). *De vroege hydrografie van de stad Gent*. Universiteit Antwerpen. Onuitgegeven scriptie, p. 86.

Maak reclame voor GT!

*Ghendtsche Tydinghen is veel te weinig bekend.
Zelfs mensen die zich bijzonder interesseren aan onze
stad weten dikwijls niet dat dit tijdschrift bestaat...
En nochtans: voor wie een woordje wil meepraten over
de Gentse geschiedenis is GT een absolute must.*

Mond tot mond reclame is de beste publiciteit!

MOSSELS: VLEES VAN DE ARME

in de jaren 1800

Naar Pol De Witte en Emiel Andelhof

Zeemossels waren in de jaren 1800 in Gent, en wellicht ook in kuststeden en andere plaatsen met een goede zeeverbinding, een heel belangrijk en goedkoop volksvoedsel: ‘het vlees van de arme’. In deze bijdrage wordt dit geïllustreerd met getuigenissen uit eerste hand. Een beschrijving van de rol van mossels gekaderd in de algemene voedselsituatie, werd geplukt uit de memoires van Pol De Witte (1848-1929) die opgroeide in de buurt van het grote beluikencomplex Batavia, nu grotendeels het universitaire Platteaugebouw, maar tot in het laatste kwart van de 19de eeuw proletarisch tot en met. Een tweede bewerkt citaat is afkomstig uit ‘Galerij van Gentsche typen’ (1942) van folklorist Emiel Andelhof die een, weliswaar gechargeerd, maar documentair daarom niet minder interessant beeld gaf van een mosselfestijn aan het einde van het seizoen.

Uit de jeugdherinneringen van Pol De Witte

Pol De Witte wordt in het Gentse en in de geschiedschrijving van de arbeidersbeweging meestal enkel vermeld vanwege zijn heftig conflict met de autoritaire Edward Anseele, de moeilijk te betwisten leider van de Gentse socialistische beweging en ondernemende promotor van haar kenmerkende groot-schalige corporatisme. Het kwam zelfs zover dat De Witte moest emigreren naar de VSA en dat hij een niet bepaald flatterende geschiedenis van Vooruit publiceerde.

Er is echter meer. We vangen dit mosselverhaal aan met citaten uit de jeugdherinneringen die Pol De Witte opschreef in 1924. Het gelukkig bewaard gebleven handschrift werd ruim zestig jaar later uitgegeven door Helmut Gaus en Guy Van Schoenbeek. Het is, zoals de uitgevers schrijven, een uniek document: nauwelijks te geloven dat dit het werk is van iemand die opgroeide in

Afb. 1. Op de Gentse vismarkt (Sint-Veerleplein): droge haring wordt netjes opgehangen. Op de toonbank: mossels en oesters (foto op een knipsel in DSMG, afd. Vliegende Bladen Gent, reeks Handel – Markten) uit een geïllustreerd weekblad – Interbellum).

een gezin van ongeletterden en die zelf slechts tot zijn elfde jaar schoolliep. Het getuigt van een sterk ontwikkelde stilistische vaardigheid en van bijzonder veel psychologisch inzicht. Met ongemene precisie beschrijft De Witte de materiële levensvoorwaarden in een onbemiddeld spinnersgezin. Wie de hiernavolgende paragrafen leest, kan deze appreciatie van Gaus en Van Schoenbeek alleen maar beamen.

Het vlees van de arme

‘De werklieden aten gedurende het grootste deel van het jaar 's middags niets anders dan aardappelen met saus, soms ook met mosselen of vis en in de herfst, bij het begin van de winter, gestampt met groenten. Alleen 's zondags kwam er bij de meest welstellenden een beetje vlees op tafel: schellekens of kortelink, dit laatste opgestoofd na gebruikt te zijn in de soep. Roastbeef en beefsteak waren in de arbeidersgezinnen zelfs van naam onbekend. Bij tegenslagen zoals werkloosheid of ziekte, verving men het zondagsvlees door pensen, lever, ‘reutjes’ (‘vette’ darm: dikkarm), waarvan men zich kon voorzien in de penshuizekens aan het Groot Vleeshuis of in winkeltjes waar niets anders dan slachtafval verkocht werd. Dergelijke winkeltjes waren in alle werkersbuurten te vinden.

Nochtans was het vlees toen zeer goedkoop, maar wat nog goedkoper was, was vis: de grootste platen (pladijzen) kostten zelden meer dan 25 tot 30 centiem, schelvis, kabeljauw, enzoverder kostten naar evenredigheid. In de talrijke vishuizen aan de Veerleplaats en in het begin van de Ajuinlei kon men voor 40 centiem een portie gebakken vis bekomen met een broodje (afb. 1). Blik en paling waren even goedkoop.

Het brood daarentegen was duur en er waren drie soorten in de handel: tarwe, tweede soort en roggebrood. Sommigen aten uitsluitend tweede soort, maar de meesten de helft rogge- en tarweboterhammen. Hoe hoog de prijs van het brood was, herinner ik mij niet meer, maar het heugt mij nog dat de mensen onophoudelijk aan het klagen waren dat het altijd maar duurder werd. De prijs werd wekelijks door de pegelcommissie vastgesteld, volgens de prijs die het graan gekost had op de vrijdagse markt. De ‘pegel’ (broodzetting) was de officieel vastgestelde prijs en die ging in op zondag. Ik herinner mij dat het brood eens vijf centiem ineens opsloeg. Die grote opslag bracht veel opschudding teweeg. De bakkers, de pegel en nog meer het octrooi (de invoertaksen) kregen de schuld.

Voor wat dat laatste betreft, moet je weten dat de steden toen nog zoals in de middeleeuwen afgesloten waren met vestgrachten en poorten. Voor bijna alle waren die in de stad ingevoerd werden, moesten er aan de poort inkomende rechten betaald worden. Velen dachten dat de eetwaren in prijs zouden dalen, als het octrooi afgeschaft werd.

De prijs van de aardappelen was erg afhankelijk van een goede of een slechte oogst, en kon van het ene jaar op het andere van tien tot twintig cent verschillen voor drie kilo, maar zelfs in een gewoon jaar kwamen ze nog duur uit, omdat de aardappelkweek nog niet hersteld was van de vreselijke ziekte die ze ten jare 1845 geteisterd had. Telkens wanneer we geen heel droge zomer hadden, zoals in 1845 – en men weet hoe zelden droge zomers hier voorkomen – hadden de aardappelen de ‘plaag’, en dan kreeg men soms voor het gekochte gewicht de helft rotte.

Afb. 2. Mosselschuit aangemeerd aan de Lievekaai. Bemerkt de vele wagens en karren op de opgevolde havenkom, waar ze verhuurd werden. Foto genomen in het eerste decennium van de vorige eeuw.

Ik herinner mij hoe die aardappelplaag dikwijls aanleiding gaf tot hevige tone-
len tussen grootvader Willem en moeder Roze. Grootvader was een gewezen
fabriekswerker en omdat de mechanieken in die tijd veel meer stof verspreid-

den dan heden, was hij reeds vroeg aamborstig (kortademig) geworden – als zovelen – en moest hij de fabriek opgeven. De dokter beval gezonde lucht aan met veel beweging en hierom had hij een stukje land gehuurd in de Bijloke-meersen, waar hij een beetje leerde boeren. Het land werd benut voor het kweken van groenten en aardappelen. Toen nu de knollen uitgedaan werden en er meer zieke dan gezonde tevoorschijn kwamen, ‘speelde’ grootmoeder ‘op haar poot’. Ze was voor haar man en haar eigen kinderen niet gemakkelijk. Ze drong aan dat hij dat land liet varen, gezien het volgens haar meer kostte dan het opbracht, wat grootvader, die plezier in het boeren gekregen had, niet zomaar wilde aanvaarden. Uiteindelijk heeft hij zijn tuinderij toch moeten opgeven. Hierin was hij gelijk aan bijna al de heren der schepping, die thuis steeds het onderspit delven. De groenten die hij teelde, werden trouwens voor niet veel geteld, omdat die toen toch heel goedkoop waren.

De prijs van de mosselen bij de venters en ventsters was laag, maar als het mosselschuitje kwam, was die nog veel lager. Dat schuitje had zijn ligplaats aan het Verloren Kostbrugske, toen zeer smal en enkel door voetgangers te gebruiken. Wie het vaarttuig het eerst gezien had, kwam al roepend: ‘Het schuitje is daar!’ ons straatje ingelopen, en in weinige minuten stroomden vrouwen en kinderen met korven en manden van de Rozier, de Sint-Hubertusstraat en de hele buurt, het Verloren Koststraatje af. In een paar uur was dan het scheepje met ‘het vlees van de armen’, zoals vader Willem de mosselen noemde, uitverkocht (afb. 2).

Menigeen zal zich nu waarschijnlijk afvragen waarom het er bij de werklieden zo ellendig aan toe ging als huishuur en levensmiddelen zo goedkoop waren? Dat verdient enige opheldering: de lonen van de werklieden waren met die lage prijzen in evenredigheid, zoals min of meer in alle tijdperken. De lonen van de wevers bijvoorbeeld waren niet hoger dan 8, 9 tot 10 frank per week.

Genezen van kroep (difterie) door rauwe mossels en pompwater

Tot aan de invoering en veralgemeende toepassing van vaccinaties tegen bacteriën en virussen, verwekkers van besmettelijke ziekten die (mede) verantwoordelijk waren voor de hoge kindersterfte destijds, was onder andere kroep (difterie) een gevreesde ziekte. De geneeskunde stond machteloos, de heiligen in de kerken die men aanriep om te genezen, bleven roerloos staan op hun sokkels. De vele ‘bidprentjes’ (afb. 3 en 4) voor een paar centen gekocht in diezelfde kerken, haalden niets uit.

IN St-MARTINUS KERK

— EKKERGEM — TE GENT —

berusten en worden, met dagelijkschen toeloop van Bedevaarders, geeerd de Relikwieen van den Heiligen FIACRIUS, bijzonderen Patroon tegen de kwijnende ziekte der kinderen, namelijk Kinkhoest, tegen de ziekte Oude Man genoemd, en andere plagen.

Afb. 3. Bidprentje bestemd om bescherming of genezing van kinderziekten af te smeken bij Sint - Fiaker in de Sint-Martinuskerk van Ekkergerem (DSMG, Vliegende Bladen Gent, reeks Volksleven - Volksreligie. Weinig waarschijnlijk dat de onkerkelijke familie De Witte – Van Fleteren zich daarvan bediende.

In de hierboven al uitvoerig aangehaalde memoires van Pol De Witte, geboren in 1848, lezen we echter hoe hij genas en zichzelf gezond meende te houden door iedere morgen rauwe mossels te eten en pompwater te drinken. Nu zijn rauwe mossels niet altijd ongevaarlijk en voor wat het pompwater betreft, had hij het geluk te mogen drinken van water uit grote diepte opgepompt. Hij groeide immers op in de hooggelegen zone op en rond de Blandijnberg, waar het water vanonder een harde dikke kleilaag moest betrokken worden. Daardoor komt het dat zijn nochtans zeer arme wijk in en rond Batavia bij de Blandijnberg niet te lijden had van de grote cholera-epidemieën. Dat water was immers niet fecaal verontreinigd zoals in de laaggelegen arme wijken, waar men dronk uit gemetselde putten van amper enkele meter diep, niet zelden aangelegd vlak naast doorsijpelende beerputten.

Er waren in dat hooggelegen gebied lange tijd twee openbare pompen beschikbaar: de pomp ‘ten Spriete’ ergens aan de voet van de Platteaustraat aan de Nederkouter en een pomp op het Sint-Pietersplein. Maar blijkbaar waren er daarnaast nog particulieren - huiseigenaars die over een eigen put en pomp beschikten en die het water ook lieten gebruiken door hun huurders. Niet zonder wederdienst allicht. Daarover kan je hieronder lezen in het verhaal van Ivo de mosselman en van Zeuntje zijn huisbaas.

Maar eerst het verhaal van de kroep en de mosselkuur in de woorden van De Witte zelf. Vermoedelijk heeft hij het als klein Polleke niet allemaal bewust meegemaakt, maar achteraf horen vertellen in de familie.

'In de verste van mijn herinneringen zie ik mijzelf nog zitten op de drempel van onze woning, of liever van de woning van onze grootouders die naast ons huisje gelegen was, en waar ik iedere morgen zat te wachten op de mosselvrouw, die voor mij zoveel mosselen opendeed als ik maar kon krijgen, en dat was een zeer groot aantal voor een kind van een jaar of vijf. Die mosselen kostten toen twee en een halve cent voor honderd. Mijn grootmoeder van moederszijde, wiens oogappel ik was, stond gewoonlijk achter mij. Een of andere buurvrouw die het straatje op of af kwam, bleef dan soms staan en vroeg:

“Roze, is dat het manneke dat zo lang ziek geweest is?”

”Ja, een heel jaar heeft hij te bed gelegen, eerst met de kroep, waarvan we vreesden dat hij dat nooit zou overleven. Lang, zeer lang zwalpte hij tussen leven en dood. En toen hij van de kroep genezen was, kreeg hij rodekoorts (roodvonk) en daarna de kinkhoest.”

“Er zijn er niet veel die van de kroep genezen. Ik tenminste weet van geen.”

“De dokter zegt dat het een wonder is, want dat er van de honderd nog geen een geneest.”

“Wie is die dokter?”

“Brabander, van op het Ketelvestje.”

“Wat heeft hij hem gegeven?”

“Een vesicature op zijn keel. Kijk, ge kunt het nog zien, en het zal een merkteken voor zijn leven blijven. Heel zijn ‘roeper’ (strottenhoofd) lag bloot, g’had er het ‘krakertje’ zo kunnen uitpakken.”

“Het zal er nog wel uitgroeien.”

“Misschien, maar dat is het minste. Voor een meisje ware het erger, voor een jongen steekt het zo nauw niet.”

“Nu ziet hij er toch goed uit.”

“Zeker, en wilt ge ne keer weten, waarmee hij in korte tijd zo goed gekomen is?”

“Waarmee?”

“Met rauwe mosselen en pompwater. Alle morgenden eet hij mosselen en dan drinkt hij de ene kom na de andere, en van dag tot dag zien we hem verbeteren. Koffie wil er niet in.”

Afb. 4. Mocht Sint-Fiaker in gebreke blijven, dan kon Sint-Korneel misschien helpen?
Eigenlijk is dit niet om lacherig over te doen: de mensen hadden niets anders...
(bidprentje in DSMG; zie afb. 3).

Iedere dag hoorde ik datzelfde praatje, en daaraan schrijf ik het toe dat het in mijn geheugen gebleven is. Deze geschiedenis heb ik in mijn familie en vriendenkringen dikwijls verteld, en meestal lachte men er om, overtuigd dat ik een klucht te beste gaf, en toch is het de zuivere waarheid. Overigens, de smaak van rauwe mosselen en pompwater is mij mijn hele leven bij gebleven. Te allen tijde heb ik mij er te goed aan gedaan. Een tijdje slechts ben ik met het drinken van water gestopt, toen de microben ontdekt waren en er in de bladen gestadig gewezen werd op het gevaar dat het drinken van ongekookt water meebracht. Maar al vlug hield ik mezelf volgende redenering voor. Voor u, Pol bestaan die gevaren niet. Het pompwater heeft je het leven gered, het is je nooit slecht bekommen, hoewel je er zoveel gedronken hebt. Het moet zijn dat

de microben in uw lichaam geen lang leven beschoren is, zoniet waart ge al lang dood. Laat je dus niet bang maken.

Van dan af begon ik weer op mijn nuchtere maag een glas van het geliefde vocht te ledigen, het enige dat me 's morgens vroeg goed smaakte en dat is zo gebleven tot op deze dag.

Uit de ‘Galerij van Gentsche typen’ van Emiel Andelhof

Heel anders van teneur is het volgende onderdeel uit de ‘Galerij der Gentsche Typen’ van Emiel Andelhof, in 1942 postuum uitgegeven door de Oost-Vlaamse Vereniging voor Volkskunde te Gent, nu KBOV. Hier is duidelijk een luimige verteller aan het woord die zijn leespubliek wil onderhouden met liefst nogal straffe verhaaltjes. Andelhof gebruikt zelfs met opzet Gentse uitdrukkingen die al vergeten waren toen hij ze neerschreef in het Interbellum.

Maar er vallen beslist nog andere wetenswaardigheden in te rapen. Zo zien we hoe belangrijk een goede pomp met drinkbaar water wel was toen er nog geen leidingen voor stadswater aangelegd waren. Om nog te zwijgen over het ontbreken van ondergrondse rioleringen. Een tweede gegeven dat hier duidelijk naar voor komt, betreft het duivelse genoegen dat sommige welgestelde heerschappen erin vonden een gezelschap arme werkmensen zat te voeren met jenever. Dat zien we hier met verve beschreven bij een mosselsoeper gegeven aan het einde van het seizoen. Mosselventer Ivo en zijn vrouw zorgden voor het eetbare, mossels uiteraard, terwijl (water)pomphouder en huisbaas Zeuntje voorzag in het vloeibare, hier in de vorm van ‘klare’: jenever dus.

Ivo, de mosselman, en Zeuntje, zijn huisbaas

Ivo telde wel 40 of 50 klanten, afnemers van mossels. Hij maakte alle dagen denzelfden ommeegang langs lang-verdwenen straten: Batavia en 't Kaleitje bij de Cité Ouvrière (Blandijnberg), de Dekstraat (nu Kunstlaan), en zo meer. Hij bezat twee emmers, bijzonder groot van omvang. Zelf had hij geen pomp en was dus verplicht, net als zijn geburen, die huurden van de huizekensmelker Zeuntje, de kolenmarchand, alle dagen naar de huisbaas te trekken om zijn emmers te laten vullen. Van stadswater was er toen immers nog geen sprake. Zeuntje liet de inwoners toe tweemaal daags, op vaste uren, pompwater te komen halen. Dan kon men hem zien staan bij zijn grote pomp, een oogje in 't zeil houdend om vreemden toegang te beletten. Hij had dan meestal een appel, een peer of vlienderbollen bij, die hij al wachtend opsmulde, want roker was hij niet.

De dag dat het mosselschip het laatste voer van het seizoen leveren moest, waren Ivo en zijn vrouw Meele erop geschikt om voor de helpers een democratisch maal te bereiden. Het koppel had twee dagen te voor een mosselbanket ontworpen. 't Was nogal van dat mijn hondje (rijk opgevat), en ze legden het Zeuntje voor, die het voorstel nauwkeurig nakeek. Het menu omvatte: 1. Voor iedere man twaalf rauwe opengesneden parketmossels, met citroen oversproeid en peper en zout overstrooid, en, na het nutten, overgoten met een druppel metserscognac (jenever). 2. Een kom gemarineerde mossels met boterhammen. 3. Een telloor gebakken mossels met boterhammen. 4. Gekookte mossels in de kasserol of beter gezegd warm-al-eet uit-de-schelp, met boterhammeke.

De mannen konden hieraan hunnen buik een zielmis doen, dachten ze. Maar Zeuntje was voor zulke luxe niet te vinden: wat denkt ge wel, hij zou er zijne kat van spreken. Meele moest al die tantewannekens niet maken. Zo ging de vlieger niet op, zei hij. Want voor zo'n feestmaal zouden al die lossers hun zondagse pak moeten aantrekken, en aan die verplichting zou geen enkel van hen zich onderwerpen, wist Zeuntje.

Alleen één enkele schotel, was het bevel van de baas, mossels warm-al-eet-uit-de-schelp, en laten smullen buik-sta-bij. Daar viel niet aan te kwikken of te kwakken. Hij bestelde voor ieder man tweehonderd mossels. Zij zouden hieraan fritten gelijk delvers, en 't zou een beetje kapitein (voortreffelijk) zijn. "Voor mij is 't zelfde", had Ivo geantwoord, "vragen is vrij en 't refuseren staat erbij; Meele heeft er 't minste beslag mee, maar koken moet kosten". "Die 't lang heeft, laat het lang hangen", antwoordde Zeuntje, "maar met mij is dat het geval niet". En Ivo mocht afdruipen.

De dag van de smeer was de bedrijvigheid bij café 'In Waerschoot' niettemin ongemeen groot. De lossers zagen ze vliegen (hadden honger). Ze begonnen met het nutten van een slijmsnijderke (borrel) om den eetlust op te wekken, zij haakten (verlangden) naar een goed broksken en waren gelukkig te mogen bikken (eten). Met een hart gelijk van een roggebrood (overgelukkig) kwamen ze in de herberg, de tafel stond al lang gedekt, de mossels waren etensgereed. Ze moesten geen tijd verliezen. De Spicht nam zijn chique (tabakspruim) uit de mond, en stak ze in zijn ondervest. 't Zicht van de mossels en de reuk brachten hun 't water in den mond. De mannen hadden 't in de mot dat er niets de boter uitsloeg, en vielen met hunne brutale ongewassen handen de fijne lekkernij 'mossels-in-schelp' aan, en ze waren allen content gelijk een kind dat in zijn wiege kakt. Ze waren hier nu eens met hun gat in de boter gevallen. De mosselschelpen gooiden ze in de twee grote emmers van Ivo, die tus-

sen de stoelen van de lossers stonden.

De volgenden dag bood Ivo Zeuntje zijn rekening aan: 1200 mossels: 2.40 frank. Voor het gereed maken 0.60 fr. Brood, boter, en koffie: 1.60 fr. Twaalf dreupels klare aan 5 cens. Tezamen: 5.80. Er was eigenlijk nog meer gedronken, maar dit bleef voor rekening van de lossers. Zeuntje betaalde gaarne die 5,80 frank, want hij had meer dan vijfmaal zoveel winst gemaakt. Hij had een blikksen gesmeten om een snoek te vangen. Hebben de mannen zich allen goed geamuseerd”, vroeg Zeuntje. “Ik geloof het wel”, was Ivo’s antwoord, “gelijk luizen op een kam!”

Zeuntje had trouwens horen vertellen dat er ene van die mannen over zijn tonge gekakt had (gebraakt); dat er nog een tweede was die ook een kalveken had gelegd (idem). Een derde was op schok gegaan bij zijn smotse, zat gelijk een oude Zwitser. Een vierde was op zijn lappen en dat voor verscheidene dagen, en de vijfde die de beest uithing was met de liedjeszanger tot voorbij middernacht in ‘Waarschuwt’ blijven hangen, waar ze in contraventie genomen werden (beboet) door de nachtwaker: ze hadden de rust verstoord door een airken ten beste te geven aan hun ‘weldoener’ Zeuntje.

Gebaseerd op: (1): Pol De Witte. *Alles is omgekeerd. Hoe de werklieden leefden (1848-1918)*. Geannoteerd en van een nawoord voorzien door Helmut Gaus en Guy Vanschoenbeek, Kritak, Leuven (1986). En (2): *Emiel Andelhof (1942). Galerij der Gentsche Typen*; Bond Oost-Vlaaamsche Volkskundigen, Gent.

NOG OVER 'T FORTJE

Naar Raymond De Kremer (Jean Ray, John Flanders)

Nog een nakomertje bij het artikel over het Fortje (GT 2020 nr. 1): enkele verhaaltjes van Jean Ray die zich afspelen in de cité en de buurt van de Blaisantvest. We lezen hoe Wanne den Duvel er rustverstoorders, meestal zatlappen, te lijf ging met een soortement riek. Een van haar slachtoffers was een zonderlinge prediker Sinte Pekelharing genoemd, die wel wat meer wou dan ziertjes winnen. Verder beschrijft Ray hoe de huishuur wekelijks geïnd werd door cafébaas Peedje, die daarbij menselijk te werk ging en desnoods zelf geld voorschoot.

Over het hoofd gezien in het artikel over het Fortje in 2020 nr. 1: de tekst 'Het Fortje verdwijnt' van Raymond De Kremer, beter gekend als Jean Ray of John Flanders. Die verscheen in wijlen de krant *Het Volk* (26 maart 1959), en werd gelukkig door André Verbeke opgenomen in zijn *Dat was een Tijd*, in 1996 uitgegeven door GT. Een stukje hieruit geeft een glimp van het leven in het Fortje.

Wanne den Duvel

Er heerste in de vroegere tijd betrekkelijk orde in 't Fortje, en dat had men te danken aan een vrouwspersoon die zich niet op de tenen liet trappen en die heel fier was op haar bijnaam Wanne den Duvel. Ze was groot en breed geschouderd en kon een zak kolen van 50 kg. opheffen gelijk een pluimpje. Was er een bewoner die na te veel drank de nachtrust verstoorde, dan was het voor Wanne geen probleem uit haar bed te wippen en in haar slaapkleed naar buiten te lopen om de lawaaimaker tot kalmte aan te manen. Ze deed dat met een paar muilperen die men tot in den Geuzenhoek hoorde klinken. Wat haar eigen man aangaat, die soms ook wat diep in 't glas dierf kijken, die ging ze waarlijk als een echte duivelin te lijf. Ze had namelijk een grote ijzeren vork op een wasstok gebonden, en noemde dat tuig 'ne riek gelijk van den duvel'. Bleef haar wettige echtgenoot wat te lang in een van de naburige staminess hangen, dan ging ze er hem met dat wapen halen.

Sinte Pekelharing

Er is een tijd geweest dat een zonderlinge sinjeur de arme wijken afliep om zogezegd 'zielen op te halen en geen geld'. Hij noemde zich een evangelist, een anabaptist, of 'k weet niet meer welken tiest, en deelde overal traktaatjes uit, die van een of andere nieuwe protestantse sekte uitgingen. Het was een half verzopen vent, met een rode neus en vuile handen, gekleed in een oude jas met slingerpanden, een 'pitteleire' zoals ze hier zeiden.

In 't Fortje waar hij bijna wekelijks langs kwam, had hij spoedig de bijnaam Sinte Pekelharing. Waarom weet ik niet juist, maar, naar het schijnt, was dat omdat hij eens betrapt werd terwijl hij met zijn vuile vingers in een vaatje pekelharing aan het roeren was, waarschijnlijk om eens op visvangst te gaan... De mensen van 't Fortje, hoe arm ze ook waren, sprongen niet gierig om met hun kommekens koffie en de heilige Pekelharing profiteerde er goed van.

Maar dat bleef niet duren en dat kwam zo. Hij liet nooit na een bezoek te brengen aan Liza de Matroos, wiens man stoker was op een zeeschip en soms maandenlang wegbleef. De goedgehartige Liza schonk hem een kommeken koffie in, gaf hem een boterham en ze kreeg een pakje traktaatjes in de plaats. 't Kan dienen voor de stoof, dacht ze, maar ze zei het niet luidop. Daarvoor was ze te goedgehartig.

Op zekere dag zag men den Pekelharing met zijn klieken en klakken buiten vliegen en hoorde men Liza met een nijldige klap de deur dicht gooien. Sinte Pekelharing was bij de eenzame zeemansvrouw met wat blauwe blommekens voor de dag gekomen en bij een verkeerd adres aangeland. Want Liza de Matroos was een vrouwmens op haar respect. Toen de heilige Pekelharing een paar weken later weer op 't Fortje verscheen, kwam Wanne den Duvel met haar riek buiten, en maakte zo duidelijk aanstalten er de pitteleire mee te bewerken, dat 'den tieste' er op een drafke van onder ging en nooit meer terug kwam.

Huisjesmelkers moesten braaf zijn

De lieden van 't Fortje waren betere huishuurbetalers dan de bewoners van veel andere citeetjes. Ze kaptten de houten trappen of de deuren en luiken van hun krotwoonstjes niet aan stukken om er vuur mee te maken, en lieten veel-er hun krotten vervallen dan te gaan reclameren.

De huisjesmelker die elke week het huurgeld kwam ophalen, had er niet erg te klagen, vergeleken met veel van zijn collega's. Maar toch gebeurde het wel eens dat er bij een of andere sukkelaar geen duit lag in het kommeken op de schouw. De omhaler wist dat hij met geen dreigementen van 'op straat zetten, heel uwen boel' voor de pinnen moest komen, want dan kwam gans de buurt in opstand en was er altijd een manskerel te vinden, die de huizenmelker liet kiezen tussen braaf zijn of een bad nemen in 't water van de Plezante Vest.

Soms kwam Peedje tussen om de achterstallige huishuur te lenen, op voorwaarde dat hij zijn centen eerlijk zou terug krijgen. Peedje was de kastelein van de herberg Keizer Karel op de Geuzenhoek. Hij was baas van de pakkenmakers van de Grasfabriek, het grote textielbedrijf aan de Wiedauwkaai, en ook raadsman voor het arme volk in de buurt. Wanneer een klant de ene 'druppel' genever na de andere naar binnen goot in de Keizer Karel, dan zei Peedje: "Nu is 't wel, ziet dat er genoeg overblijft voor uw huishouden en uw huishuur" en de drinkebroer mocht gaan. Het volk van 't Fortje ging dikwijls bij hem om raad en ze zeiden dat hij bijna zo wijs was als keizer Karel zelf. En was er een die, buiten zijn schuld zonder werk viel, dan ging Peedje zijn zaak pleiten bij de baas, en hij bereikte dikwijls een goede uitslag.

Nu is Peedje al lang dood, hoewel hij dicht bij de negentig gekomen is. Ook een paar generaties hebben zich sindsdien in 't Fortje opgevolgd. En nu gaat 't Fortje op zijn beurt verdwijnen...

Digitale toegang tot Ghendtsche Tydinghen op het Ugent Open Journal System is gewijzigd.

Bij de laatste update is die zoekfunctie uitgezet, vooral omdat de databank te groot werd en een negatieve invloed had op de performantie van het Ugent OJS.

Daarom zal je nu moeten zoeken via Google Scholar (<http://scholar.google.com>).

TREINTOERISME IN 1838

Eerste treingids voor België: Gent – Zuid als belangrijk treinstation

Herbert De Vleschouwer

‘Le guide du voyageur en Belgique sur le parcours du chemin de fer de l’état’ van Auguste Gobert verscheen in 1838, één jaar voordat de allereerste treingids met uurtabellen in Engeland gepubliceerd werd. Op basis van wat daarin te lezen staat, wordt een visie gegeven van onze vroege spoorweggeschiedenis. Opvallend is de plaats die Gent, toen tweede stad van het jonge België, daarin toebedeeld krijgt. Redenen worden aangegeven waarom de nieuwe staat zo vroeg en zo hard investeerde in dit nieuwe vervoermiddel. De bijdrage eindigt met eigen impressies over wat er nog herinnert in het stadsbeeld aan het Gentse Zuidstation.

Afb. 1. Eerste Gentse spoorstation in de hier beschreven vroege periode (porselein-reclamekaart van La Ville de Termonde, estaminet - logement - restaurant, vóór 1860).

Beweegredenen

Hoewel Willem I de staalindustrie met de Engelsman John Cockerill in Seraing hielp uitbouwen, voor de productie van treinstellen en spoorstaven, was het niet deze ondernemende koning die de start aan de uitbouw van een trein-

netwerk gaf. Het was de revolutie van 1830 met de scheiding van de Nederlanden die aan de basis daarvan lag. De Schelde- en Maasmondingen waren afgesloten. Daarom moest de industrie, toen vooral de Luikse mijn- en metaalbouw, andere transportmogelijkheden zoeken in het binnenland en evenzeer investeren in mogelijkheden om zijn goederen te blijven exporteren naar Frankrijk, Pruisen en andere Duitse landen.

De investering van het pas gevormde landje om de spoorwegen in te richten was kolossaal. De bevoegde minister vroeg reeds op 19 juni 1833 een lening van 18 miljoen frank om vanaf de zee, de Schelde, de Maas en de Rijn met een ‘ijzeren weg’ (le chemin de fer) te ontsluiten. Hij meende dat het niet volstond dat de Belgische revolutie het nieuwe land de meest liberale grondwet gegeven had, het werk moest vervolledigd worden door een zo groots mogelijk materieel feit. Deze onderneming zal voor de materiële belangen zijn, wat de grondwet is voor zijn morele, zo meende hij. Hoe het allemaal in zijn werk ging kan men lezen in *Des Chemins de fer de l'état belge* van Edouard Perrot verschenen in 1844. België zou uiteindelijk als nieuwe natie ook het eerste continentale treinritje tussen Brussel en Mechelen op 5 mei 1835 verwezenlijken, en tegen 1843 bouwde men 559 km spoor. Iets meer dan 25 jaar later, tegen 1872, was dat tot 3160 km gestegen en dit over een heel kleine oppervlakte: een dicht spoorwegennet.

Spoorweggidsen

De Engelsman George Bradshaw (1800-1859) wordt erkend als de eerste die in 1839 een landelijke toeristische treingids schrijft met treintabellen. Daaraan waren andere publicaties voorafgegaan. De Gentse universiteitsbibliotheek bezit het volgende interessante boek dat een jaar eerder uitkwam: *Le guide du voyageur en Belgique sur le parcours du chemin de fer de l'état* van Auguste Gobert, in 1838 uitgegeven door de ‘Nationale Vereniging voor de Verspreiding van goede Boeken’ te Brussel (2). Het was een nieuw type reisgids: een beschrijving op het stramien van de reismogelijkheden per spoor.

In zijn boek geeft de auteur nogal profetisch aan dat de spoorwegen de steden met elkaar zouden verbinden en zodoende het land tot één stad maken. Gobert was uit Parijs afkomstig, initieel journalist en werkte zelf voor de Belgische Staatsspoorwegen. Hij was dus goed geïnformeerd om een gids te maken met als uitgangspunt de toen al bestaande stations en treinverbindingen. Deze strekten zich in 1838 uit van Gent via het centraal knooppunt Mechelen over Leuven tot Luik, tot aan Seraing met zijn in hoog tempo ontwikkelende treinen spoorbouwindustrie. Een tweede lijn verbond Brussel (Noord) met Ant-

werpen. De beschrijvingen en geschiedenissen van de door treinsporen verbonden steden opgenomen in dat boek haalde Gobert waarschijnlijk uit de bestaande stadsgidsen, aangevuld met eigen waarnemingen. Voor Gent was er in 1826 bijvoorbeeld *Le Guide du Voyageur* van Auguste Voisin beschikbaar (3).

Gent van op het spoor gezien

Het boek van Gobert bevat 73 pagina's over Gent op een totaal van 229, met interessante weetjes. Zo heeft hij het over de 850 gaslantaarnpalen gevoed met een leiding die men onder de Leie wist door te trekken. Een krachttoer! Ook de bouw van de Opera en het Justitiepaleis komen aan bod. Niet minder dan acht pagina's worden gewijd aan de internationaal gewaardeerde centrale gevangenis, gebaseerd op de principes van de Engelse filosoof Howard.

Over de locatie van het station te Gent schrijft Auguste Gobert het volgende. 'Geen enkele stad in België kon voor zijn ijzeren weg over een meer gelukkige natuurlijke locatie beschikken dan de stad Gent. Uitgestrekte velden (meersen) bedekt met lijnwaadblekerijen waren om zo te zeggen omsloten door de lange Sint-Lievens(poort)straat van de ene kant, de Muinschelde en de Sint-Pieterswijk aan de andere. Deze terreinen, genaamd Monniks (Muink) meersen, omdat ze vroeger eigendom waren van de Sint-Pietersabdij, reikten bijna tot in het centrum van de stad. Het is hier dat het station van de ijzeren weg wordt gebouwd. Via de Brabantstraat (-dam) zal het de verbinding vormen met het hart zelve van de stad. Drie nieuwe Scheldebruggen maken een vlotte toegang tot de stad in en uit diverse richtingen mogelijk: de eerste over de Nederschelde bij het klooster Nieuwenbos, de tweede over de Oude Schelde bij de protestantse tempel en tenslotte een derde brug aan de Huidevettershoek over de Bovenschelde (Muinschelde).

Gelegen in de grote bocht die de Bovenschelde vormt met de Benedenschelde, laat het station een gemakkelijke toegang toe voor het aanzienlijke transport over deze rivier, voornaamste verkeersader van de dichtbevolkte stadskern. Op duizend passen van de Sint-Lievenspoort en Ledeburg, zal men met het spoor zowel Luik in het oosten als Oostende in het westen bereiken, met een aftakking naar Kortrijk en Lille in het zuiden. De treinen zullen de Schelde oversteken in het zuiden van de stad en daarna zal elke tak zijn eigen richting voortzetten.

De stad Gent is naar inwonertal de tweede stad van België, de eerste misschien volgens het aantal en het belang van zijn fabrieken: een stad die men

terecht beschouwt als het Manchester van België. De handelsplaats is bovendien gesitueerd aan de samenvloeiing van Schelde en Leie, natuurlijke opslagplaats voor uitwisselingen van de producten van Henegouwen en Frans-Vlaanderen met Holland. Het dagelijkse handelsverkeer met Antwerpen en Brussel dat zo al erg levendig is, zal met dit sneller vervoermiddel nog aangroeien tot voordeel van deze drie steden en van heel het land. Aldus zal de stad van Gent zijn welvaart nog zien groeien door de oprichting van zijn railway'. Dat alles volgens Gobert.

Acceptatie en nieuwe stadsontwikkeling

Dat was wennen, Victor Hugo (4) noteerde na zijn eerste treinrit in 1837: 'De snelheid is ongehoord. Het vergt veel inspanning om zich niet te gaan inbeelden dat het ijzeren paard een waarachtig beest is'. Auguste Gobert haalde er zelfs Vergilius (Aeneis) bij: 'igneus est ollis vigor': zij hebben de kracht van vuur. Dat de stoomtreinen veel lawaai maakten en veel rook produceerden, is gekend. Claude Monet maakte schilderijen in de Gare Saint-Lazare van Parijs die de sfeer mooi weergeven. De toelating daarvoor was hem eerst geweigerd (hoezo 'rook schilderen'?) maar door aan te geven dat ze in de Gare du Nord toch ook wel héél indrukwekkende stoomwolken produceerden, kreeg hij uiteindelijk toch toelating.

De resulterende stadsontwikkeling in de buurt van het Gentse station van 1838 is goed te volgen op de stadskarten vanaf 1841 (Saurel) tot 1905 (Baedeker). In 2010 verscheen een rijk geïllustreerd boek over de Gentse situatie (5). Ook het historische overzicht van Marin (6) reikt heel wat informatie aan. Vanuit Gent waren er in 1842, vijf jaar na de opening al 246.000 reizigers. In 2015 waren dat er 315.322, maar dan wel per week! Bogue rapporteert in 1852 over 'postpaarden' aan het station, die de verbinding verzekeren voor reizigers, pakjes en brieven van het station met het 'Hotel de la Poste' aan de Kouter. Dat betekent logischerwijs dat de economische activiteiten mee opschoven met de stadsontwikkeling naar het spoorstation toe.

In 1852 werden de kosten geschat als 133.000 frank/km (gebouwen inbegrepen). Die investering moest betaald worden. Al gold de eerste intentie 'export' en 'goederen', was er uiteraard ook het passagiersvervoer. Het treintje van 1835 had al wagons voor de gewone mens: de 'char à banc'. In 1852 kostte een treinticketje van Gent naar Brussel 4,75 frank in eerste ('diligence'), 3,5 frank in tweede (char à banc) en 2,25 in derde klasse. Als we de daglonen van toen erbij nemen (1,13 frank/dag voor landbouwers tot 2,16 frank/dag voor juweliers), dan zien we in dat treinreizen lange tijd niet mogelijk waren voor

de meeste mensen. Om vanuit Gent Brussel te bereiken, spoorde men toen voor 3 frank nog via Wetteren en Mechelen. Deze laatste stad vormde het centrale knooppunt voor het hele land. Het station van Aalst opende in 1853. Hierdoor kon Brussel pas later het knooppunt worden.

Een reisje naar Kortrijk kostte 2,5 fr. Naar Antwerpen (3,75 fr.) kon men toen ook al vanuit Gent zonder via Mechelen te passeren. Op 9 augustus 1847 werd immers het tweede gedeelte daarvan, tussen Sint-Niklaas en Gent-Waas bij Gent-Dampoort geopend op smalspoor (spoorbreedte 1,151m). Deze lijn werd uitgebaat door de nv 'Chemin de fer d'Anvers à Gand', ook wel 'Pays de Waes' genoemd. In 1896 werd deze lijn overgenomen door de Belgische staatsspoorwegen, en in 1897 werd de spoorbreedte naar normaalspoor (breedte 1,435 meter) gebracht. Over de discussie tussen 'staatsspoorwegen' en 'privéinvesteringen' kan men lezen in een interessante scriptie door Van Doren (7). Dat Gobert aan de kant van zijn staatswerkgever staat blijkt uit zijn teksten, maar de manier waarmee hij de kosten naar voor brengt, verradt een beetje dat daar sterk op toegekeken werd, misschien ook door anderen die dit meer door de privésector zouden willen zien gebeuren. Perrot (zie ref. 1) brengt verslag van de politieke discussies daarrond.

Interessant zijn ook de opmerkingen die de Engelsman en 'buitenstaander' Bogue in 1852 neerschreef over privé-investeringen in het Belgische treinnetwerk, vaak met Brits kapitaal (8). 'Het enige doel van de (Belgische) regering schijnt te zijn een perfect treinsysteem op te zetten op andermans kosten, zonder een adequate terugbetaling van de gegenereerde meerwaarde te moeten doen. De lijnen die ze zelf opzetten kosten, in vergelijking, maar een habbekrats, zo licht zijn ze geconstrueerd en zo nauw werd er gelet op de kosten. Maar niet zo voor de lijnen in concessie. De regering kijkt erop toe dat de stations gebouwd zouden worden als forten, om lang mee te gaan. Twee of drie provincies die vroeger zelfs geen koetsdienst met drie paarden konden onderhouden, hebben nu een treinlijn die vergelijkbaar is met onze eigen industriegebieden'. Frustratie is merkbaar, zeker als het over de verplichtingen gaat om gratis post te vervoeren of als men aanneemt dat 'pesterijen' opgezet werden om de afgewerkte treinverbindingen te kunnen nationaliseren, wat later effectief zou gebeuren.

Reizen was dus nog duur rond 1850, en als in het begin enkel de gegoeden konden reizen, moesten ze aangenaam vermaakt kunnen worden (en hun geld uitgeven...). Naast de vele historische gebouwen waarop Gent kon bogen, konden exotische dieren in de 19de eeuw, zoals ook nu nog altijd, op aandacht rekenen. Waarschijnlijk werd daarom, net als in 1843 bij het Antwerpen -

Borgerhout station (nu Antwerpen Centraal), ook in Gent in 1851 een Zoo (Botanische tuin) opgericht met exotische dieren.

Herinneringen

In 1903 ging de Gentse Beestenhof (Jardin zoologique) failliet. De wereldtentoonstelling maakten de dieren niet meer mee, ook het pronkstuk, de olifant niet. De verzorger van dat beest startte een café 'Den Olifant' in Drongen op de hoek van de Mariakerksesteenweg en de Abdijmolenstraat, maar dat is ondertussen ook verdwenen (9). Over de beruchte figuur Cieske de Gistmarchand, die de populaire olifant opkocht en liet doden en verwerken, verscheen in GT 2018 een mooie bijdrage van Marc Gillisjans (10). De dieren kregen wel een verlengde nagedachtenis in de Gentse straatnamen. Zittend op een bank in wat van de dierentuin rest, het Muinkpark, voor de vijver vol eendjes, is men er omgeven door meer en grotere dieren, althans in de straatnamen. Een hert, buffel, arend en een alpaca vind je er in het noorden, een zebra, een olifant, een leeuw en een tijger in het zuiden van het vroegere dierentuinterrein.

Met de wereldtentoonstelling van 1913 in het vooruitzicht werd het Sint-Pietersstation gebouwd en het Zuidstation verloor geleidelijk zijn belang. Het verdween echter pas in 1928. Het koopcentrum Gent-Zuid heeft de naam van het station en de stationsbuurt nog behouden, denken we ook maar even aan Brussel Zuid. De geur van het station is verdwenen, de naakte naam is ons gebleven, zoals bij die rozen van wijlen Umberto Eco.

Naast die twijfelachtige geur, de benamingen Zuid, Zuidstationstraat en de dierenstraatnamen is er het langgerekte Albert I park, aangelegd toen de ruimte ingenomen door de rails bij het station in groene zone werd herschapen. De versmalling richting op- en afrit van de fly-over lijkt ook nog altijd op een uitgaand station, de zuilen bij het monument van de gesneuvelden in de wereldoorlogen zijn ten andere afkomstig van het restaurant van het Zuidstation. Het beeld Belgica, ooit de bekroning van het stations fronton, staat nu gelijkgronds, in een positie waarvoor het eigenlijk te groot is. Deze fly-over waarlangs zovelen Gent 's avonds verlaten en 's morgens weer binnenduiken, volgt ook nu nog ten dele de vroegere spoorbedding. In de auto uitkijkend boven de negentiende- en vroeg-twintigste-eeuwse gebouwen (eens die paar nieuwere kantoorgebouwen voorbij) kan men zich, mits enige fantasie, best voorstellen hoe die stoomtreinen vroeger naar de drie Gentse torens toerden.

Referenties

- 1 Perrot, E. (1844). *Des Chemins de fer de l'état belge*, Brussel. Dit boek geeft veel uitleg over het politiek verloop, de beslissing en het detail van de uitbouw en de kosten, het gebruik voor passagiers en goederen. Raadpleegbaar op internet.
- 2 Gobert, A. (1838). *Le guide du voyageur en Belgique sur le parcours du chemin de fer de l'état*, uitgegeven door 'Société Nationale pour la Propagation de bons Livres'. Beschikbaar op internet, of raadpleegbaar in de Gents universiteitsbibliotheek.
- 3 Voisin, A. (1826). *Guide des voyageurs dans la Ville de Gand ou notice historique sur cette ville, ses monuments et ses hommes célèbres*. Eerste uitgave.
- 4 Sur la route de Victor Hugo... Le Voyage de 1837. Hom art Blue Opale 22 maart 2012. Beschikbaar op het internet.
- 5 Van Rijckeghem, C., Lefevre, G., ed. (2010). *Gent op het spoor*. Snoeck, Kortrijk, pp. 189.
- 6 Marin, M. *Histoire du chemin de fer en Belgique*. Online. Geraadpleegde versie: 2019.
- 7 Van Dooren, S. (1999-2000). *Private spoorwegen in België 1830-1914*, Een dynamische interactie tussen Staat en private sector, Katholieke Universiteit Leuven, Scriptie. Beschikbaar op internet.
- 8 Bogue, D. (1852). *Belgium and the Rhine*, London, 1852. Beschikbaar op Amazon.
- 9 Medegedeeld door Willy Herteleer (Heemkundige Kring Dronghine, 2013).
- 10 Gillisjans, M. (2018). Siesken de Gistmarchand: de fratsen van Francis Hillaert (1842-1912) aan de Koepoort. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 47, 125-139.

RAILWAY ROUTES—No. 5.
OSTEND TO BRUSSELS.
Distance, 89½ miles.—Time usually occupied, 5 hours.

STATIONS.		
OSTEND.	Hunsbeke.	Buggenhout.
Plasschendael.	Landeghem.	Malderen.
Jabbeke.	GHENT.	Londerzeel.
BRUGES.	Melle.	Cappelle.
Oostcamp.	Wetteren.	MALINES.
Bloemendael.	Audeghem.	Vilvorde.
Aeltre.	Termonde.	BRUSSELS.

Figuur 1. De trein van Oostende naar Brussel rond 1850, met een hele reeks halten. Bemerkt dat men nog via Mechelen spoort. Opvallend is ook het mengsel van Vlaamse namen voor kleinere dorpen en steden, Franse of Engelse namen voor de grotere (uit D. Bogue, *Belgium and the Rhine*, 1852).

GHENT			
to			
Antwerp	5 0	3 75	2 25
Bruges	3 25	2 50	1 50
Brussels	4 75	3 50	2 25
Courtray	3 25	2 50	1 50
Frontier	13 0	10 25	6 50
Liège	10 75	8 25	5 25
Louvain	5 50	4 25	2 50
Malines	4 0	3 0	1 75
Ostend	5 0	3 75	2 25
St. Trond	8 75	6 75	4 25
Tirlemont	7 0	5 25	3 25
Tournay	5 50	4 25	2 75
Verviers	12 0	9 50	6 0

Figuur 2. Prijstabel van treintickets uit Ghent (ref. Bogue, 1852). Met Frontier wordt de grens met Pruisen richting Aken en Keulen bedoeld.

Katrienspekken

Arthur De Decker geeft geïnteresseerden met of zonder ‘valleinge’ de raad een kijkje te nemen op de site <https://gentblogt-archieff.stad.gent/2006/01/30/katrienspekken.html>.

Seskens en ‘t vier in den buik’

De ‘seskens’ (stuipen, epilepsie, vallende ziekte in GT 2019, nr.6, p.411) blijven onze lezers beroeren. Meerderen lieten weten dat ze dat woord kennen. Ook in Antwerpen werd het gebruikt en in West-Vlaanderen heeft men het over d’excessen.

Onze getrouwe GT medewerker Eric Vermeirsch geeft nog een extraatje in petto: ‘Ik ben geboren in 1940 en tijdens mijn jeugd heb ik het woord seskens herhaaldelijk horen gebruiken door mijn talrijke ter zake gespecialiseerde nonkels en tantes, die, zoals zij zelf zeiden, ‘van alles verstand hadden’. Ik meen ook mij te mogen herinneren, maar niet met grote zekerheid, dat er zelfs gesproken werd over de kèwe (koude) seskens, een aandoening die een zeer vlugge en onverwachte dood tot gevolg had. In dit verband weet ik met zekerheid dat het woord kèwe ook werd gebruikt voor het dringend urineren (de kèwe pisse). Het woord kèwe moet dus niet zozeer iets te maken hebben met de temperatuur dan wel met de hoogdringendheid. Welke ziekte er met de seskens bedoeld werd, wist ik niet. En ik ben er tot op de dag van vandaag nog niet zo zeker van dat ik zelf er af en toe ook geen last van heb. Trouwens, bij leven, heeft mijn vrouw herhaaldelijk toespelingen geuit in die zin.

Misschien een goede gelegenheid om een woordje te vertellen over een andere ziekte: ‘t vier in den boaik (het vuur in de buik). Daarover heb ik ook talrijke gesprekken gehoord, maar opnieuw zonder te weten wat voor ziekte het hier eigenlijk betrof. Maar het moet wel zeer ernstig zijn geweest, want zelfs een lepel ‘calmant’ kon geen baat brengen. Dat was de toen beroemde ‘Calmant’ van dr. Martou, verkocht in flesjes en steeds binnen handbereik te houden, samen met ‘Poeders van ’t Wit Kruis’.

Wel is het een feit dat men in die jaren als kind zeer voorzichtig moest zijn met klachten over pijn in de buik. Voor je het wist moest je ‘onder het mes’, want volgens de geraadpleegde dokter had je dan een blindedarmonsteking, al dan niet accuut. De kassa rinkelde! ‘k Heb nog altijd een elegant litteken op mijn buik en dus geen tatoeage nodig: ik heb the real thing. ’t Is wel wat klein.

Mijn neef, die vijf jaar ouder was en dus ook dito jaren eerder onder het mes moest, had een litteken dat wel vijf keer groter was en daarom op een kleine ritssluiting geleek. Ook in die tijd stond de techniek dus blijkbaar niet stil. Maar bij mijn nichtjes heb ik de littekens nooit mogen zien.’

Geen Manneke Pis in het Stadhuis

In GT van juli-oktober 2019 staat op blz. 332 een rondvraag onder de titel ‘Manneke Pis in het Stadhuis’. Geert Van Doorne, ereconservator van het Gentse Stadhuis, maakt hierover een en ander duidelijk in zijn reactie hieronder.

‘Deze titulatuur is nogal tendentieus. Immers, de stadsschrijnwerker Norbert Sauvage schreef in zijn factuur van de werken, uitgevoerd op de tresorie in 1682, simpelweg het volgende: Aldereerst ghemaect ende ghesneden een naecht kindeken met eenen dolfijn om een fonteyn te maecken van steen, compt voor aerbeijt een effen bedrag van zes pond. Zo staat het genoteerd Stedewerken nr. 269 (Archief Gent, reeks 533). Dit houten model zou nadien zijn uitgewerkt in een steenblok geleverd door Guiliame Pieters in juni 1682, blijkens een volgende rekeningpost in dezelfde bron: Item noch ghelevert een orduyn stick waervan is ghemaect een figure, Daarvoor werd zes schelling betaald: zes twintigsten van een pond. Tot zover de primaire bronnen; al de rest is fantasie en onderbroekensensatie.

Er is inderdaad geen enkel archivarisch of iconografisch bewijs dat er ooit een fonteinbeeld gemaakt of geplaatst werd. Het houten model van schrijnwerker Sauvage was wellicht een putto, zoals er talloze uitgebeeld zijn in de barok en die men toendertijd benoemde als kindekens, kinders, cherubinen, serafinen, cupidons, dueghden, inghelkins, ... Het associëren van de iconografie van al deze gender neutrale putti of genieën of virtuti of amoretti met een Manneken Pis is niet vanzelfsprekend, ook niet bij fonteinbeeldjes waar meestal het zee-monster of een dolfijn het water spuit.’

Foutjes in GT 2019 nr. 6

Arthur De Decker corrigeert een klein typfoutje op p. 407: Eric Dekeyser moet Erik Dekeyser zijn. Op p. 411 staat de voornaam juist geschreven. Eric Vermeirsch signaleert dat er een fout sloop in zijn artikel over Marie Schellinck. De verwijzing op p. 360 in de zinsnede ‘Illustraties (afb.1 en 2) naar de aquarellen van Eugène Chaperon in het boek van Scheltens’ moet zijn: ‘Illustraties (afb. 1 en 2) naar de aquarellen van Eugène Chaperon in het boek La légende de l’Aigle van Georges d’Esparbès, 1907’. Niet de auteur, maar de redactie treft schuld in deze.

Ghendtsche Tydinghen is een uitgave van **Heemkundige en Historische Kring Gent vzw** met de steun van de Stad Gent en de provincie Oost-Vlaanderen.

Zetel: Convent Engelbertus - Groot Begijnhof, nr. 46, 9040 Gent (Sint-Amandsberg).
Bibliotheek en documentatie: in het DSMG, Groot Begijnhof, nr. 46, Sint-Amandsberg: elke zondag van 10 tot 12 uur (behalve op feestdagen). Gesloten in juli en augustus.

Lidgeld: Gewone leden: 15 euro
Steunende leden: 25 euro
Beschermden: vanaf 30 euro
Te factureren leden: 25 euro
Buitenlandse leden: 25 euro
BIC: BPOTBEB 1 van de "HHKG" te 9040 Gent.
Postrekening: IBAN: BE73 0001 0504 7360,

Administratie & Ruildienst: Nieuwe leden, opzegging, adreswijziging en bij het niet ontvangen van het tijdschrift: HHKG vzw, Begijnhof 46, 9040 Sint-Amandsberg
e-mailadres: g.t@telenet.be.

Redactieadres: Clarissenstraat 14, 9000 Gent, tel. 09 329 71 45
Auteurs worden verzocht kopij digitaal aan te leveren op: g.t@telenet.be.

Website: www.ghendtschetydinghen.be – ojs.ugent.be (digitale toegang).

Druk: NV Drukkerij Verbeke, Lijnmolenstraat 34-36, 9040 Gent,
tel. 09 228 10 33 - e-mail: drukkerij.verbeke@skynet.be

V.U.: HHKG, Begijnhof 46, 9040 Sint-Amandsberg.
Frank Gelaude (voorzitter).

ISSN 1783-9033

